

İSTANBUL'DAKİ ÖZEL İSLAM MEKTEPLERİ (1873-1922)

Nuri GÜÇTEKİN*

Özet

Bu çalışmada 1873-1922 yıllarında İstanbul'da faaliyet göstermiş olan Özel İslam Mektepleri araştırılmıştır. Özel İslam Mektepleri, Türk ve diğer Müslümanlar tarafından kendi sermayeleriyle açmış oldukları batılı modelde eğitim veren özel okulları ifade etmektedir. 1839-1876 Tanzimat Dönemi'nde, Darüşşafaka Mektebi'nin eğitime başladığı 1873 yılından önce İstanbul'da Özel İslam Mektebi kurulmuş olduğuna dair bir belgeye rastlanılmamıştır. 1873 yılından sonra Özel İslam Mektepleri'nin ortaya çıkmasında ve gelişimlerinde halkın eğitim alma arzusu yanında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali sıkıntılar dolayısıyla yeni okullar açamaması ve mevcut olan resmî devlet okulların nitelik ve nicelik olarak yetersiz kalmaları etkili olmuştur. Ayrıca bu dönemde yabancı ve gayrimüslim okulların eğitim kalitesi açısından olumlu ancak siyasi olarak olumsuz faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni batılı eğitim kurumları kurmak zorunda bırakmıştır. Bu açıdan Özel İslam Mektepleri vatan evlatlarını yabancı okullarda okumakla iftihar etmekten kurtarmıştır. Özel İslam Mektepleri Müslüman çocukların bu okullara giderek dinî, millî ve ahlaki terbiyelerini kaybetmemelerini sağlamaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nde özel okullar denilince bu okulların sadece gayrimüslim ve yabancılar tarafından açılan okullardan ibaret olmadığını, Türklerin de en az gayrimüslim ve yabancılar kadar köklü ve eski bir özel eğitim geçmişi olduğu belgelere dayalı olarak ortaya konulmuştur. İncelenen 1873-1922 yıllarında Özel İslam Mektepleri devletten maddî destek almadan resmî okullarla boy ölçüşecek belki belli açılardan daha fazla Türk Eğitim ve kültürüne hizmet ederek döneme damgalarını vurmuşlardır. Günümüzde kullanılan birçok eğitim yöntemi bu dönemde ilk kez Özel İslam Mektepleri tarafından uygulanmıştır. Dönemin her türlü zorluğuna rağmen Özel İslam Mektepleri Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde topluma yön verecek bir neslin yetiştirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Eğitim Sistemi, Özel eğitim ve öğretim, Özel İslam Mektepleri.

* Araştırmacı

THE PRIVATE İSLAMIC SCHOOLS IN İSTANBUL (1873-1922)

Abstract

In this study, the Private İslamic Schools which functioned in Istanbul in the years 1873-1922 were analyzed. The Private İslamic Schools represent the private schools opened by Turks and another Muslims with their own capitals and giving education on Western model. In the Tanzimat Era of 1839-1876, no document with regard to the foundation of a Private İslamic School was encountered before 1873 when the Darüşşafaka School began education. After 1873, beside people's desire to receive education, the Ottoman Empire's inability to open new schools due to financial difficulties and qualitative and quantitative insufficiency of official state schools were influential for the emergence and development of Private İslamic Schools. Furthermore the activities of foreign and non-Muslim schools which were positive with respect to the quality of education but politically negative forced the Ottoman Empire to establish Western educational institutions in this period. From this standpoint the Private İslamic Schools saved the children of motherland from taking pride in studying at the foreign schools. Private İslamic Schools sought to ensure Muslim children not to lose their religious, national and moral manners by attending these schools.

It was revealed by documents that private schools in the Ottoman Empire did not only mean those schools opened by non-Muslims and foreigners but Turks had also a deep-rooted and old history of private education just as much as non-Muslims and foreigners had Private İslamic Schools of 1873-1922 marked the period by challenging and perhaps serving to Turkish Education and culture more than the public schools from certain aspects without getting any financial support from the state. A lot of educational methods used today were first implemented by Private İslamic Schools in this period. Despite all kinds of difficulties of the period, Private İslamic Schools played a crucial role in raising a generation which would shape the society in the Ottoman and Republican periods.

Key Words: Ottoman Education System, Private schools and education, Private İslamic Schools.

GİRİŞ

Yapılan çalışmasının konusu ve başlığı “İstanbul’daki Özel İslam Mektepleri (1873-1922)” olarak belirlenmiştir. Bu çalışma kapsamında Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Tedrisât-ı Hususiye Kalemî, Mekâtib-i Gayri Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği, Heyeti Teftişîye Kalemî, Hıfzısıhha-i Mekâtib Müfettişliği ve İstatistik Kalemîne ait dosya usulü Maârif fonları incelenmiştir. Bunların dışında açık fonlarda konumuz hakkında tespit edilen Maârif ve Dâhiliye Mektubi Kalemîne ait belgeler kullanılmıştır. Böylece yaklaşık 5.000 arşiv belgesi araştırmamız için temel kaynak olmuştur. Ayrıca bu döneme ait gazete, dergi, okullara ait talimatname ve nizamnameler, Devlet ve Maârif Salnameleri, Maârif-i Umumiye Nezareti İhsaiyyat (İstatistik) Kalemî Mecmuası ve bu dönemi anlatan kaynak eserler incelenmiştir.

İncelenen dönemde İstanbul; Osmanlı Devleti’nin sadece siyasal başkenti değil aynı zamanda eğitim ve kültür başkentiydi. Bu dönem için yapılan çalışmalarda, genellikle yabancı ve gayrimüslim okulları incelenmiştir. Hatta Osmanlı Devleti’nde özel okulların sadece gayrimüslim ve yabancılar tarafından açılan okullardan ibaret olduğu düşünülmektedir. Türk ve Müslümanların açmış olduğu batılı modelde eğitim veren özel okullara hayalet okullar diyen hatta sadece mali kazanç için açılan iddialı isimleri dışında önemli bir işlevi olmadığını belirten araştırmacılar dahi vardır. Bunun önüne geçebilmenin tek yolu, yeni ve yeterli düzeyde bilimsel çalışmaların yapılmasıdır.

Bu çalışma bu hedef doğrultusunda hazırlanmış ve öncelikle Osmanlı Devleti’nde özel okullarının hukuki yapısı ele alınmıştır. Daha sonraki bölümlerde İstanbul’daki Özel İslam Mekteplerinin ortaya çıkış süreci, amaçları, genel özellikleri ve sayısal durumu incelenmiştir. Ayrıca İstanbul’daki Özel İslam Mektepleri’nin; kuruluş yılları, açmış oldukları şubeler, “Hamidi” ismini alması, eğitim verdikleri sınıflar, okulun kademesi, türü, kaç yıl eğitim verdikleri, hazırlık sınıfı olup olmadığı, öğrencinin gündüze mü yatılı mı olduğu, idari, ders ve personel kadrosu ve sayıları, öğrenci sayısı ve kapanış tarihlerini gösteren İstanbul’daki Özel İslam Mektepleri Listesi (1873-1922) oluşturulmuştur. Böylece hem yukarıdaki ifade ettiğimiz iddialara cevap verilmiş hem de Türklerinde en az gayrimüslim ve yabancılar kadar köklü ve eski bir özel eğitim geçmişi olduğunu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi batılı eğitim yeniliklerin birçoğunun Osmanlı Devleti’nin resmi okullarından

daha çok Özel İslam Mektepleri'nde yapılan faaliyetlere borçlu olduğumuz belgelere dayalı olarak ortaya konulmuştur.

1. Osmanlı Devleti'nde Özel Okulların Hukuki Yapısı

1839-1876 Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti, eğitim ve öğretim kurumlarını açma ve yönetme hususunda Türk ve Müslümanları serbest bıraktığı gibi yabancı ve gayrimüslim okullarını da serbest bırakmıştır.¹ Ancak Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla elde ettikleri kazanımlarla daha da güçlü hale gelen gayrimüslimler ve yabancılar, bu dönemde okul sayılarını arttırarak kendi kimliklerini yaratma mücadelesine başlamışlardır.

1 Eylül 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi Osmanlı eğitimin batılılaşması anlamında önemli bir dönüm noktasıdır. 198 maddeden oluşan nizamname ile Osmanlı Devleti'nde eğitim ilk kez genel ve sistemli hale gelmiştir. Bu zamana kadar kurulmuş olan ve kurulması düşünülen okullar bir eğitim sistemi çerçevesinde teşkilatlandırılmıştır. İlk defa vilayetlerde maârif teşkilatı kurulmuştur. Merkezî Maârif Teşkilatı: 1-Maârif-i Umumiye Nezareti 2- Meclis-i Kebîr-i Maârif a) Daire-i İlmiye b) Daire-i İdare 3-Tahrirat Kalemi 4- Muhasebe Kalemi olarak oluşturulmuştur.²

Bu nizamname ile Osmanlı Devleti'nde bulunan tüm okullar yönetim ve idaresi devlete ait olan Mekâtib-i Umumiye ve yalnız denetimi devlete, kuruluşu ve idaresi de kişi veya bir cemaate ait olan Mekâtib-i Hususiye olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.³ Mekâtib-i Umumiye yani genel okullar, sıbyân (daha sonra iptidâi), rüşdiye, idadi, sultaniye ve yüksekokul olarak beş kısımda teşkilatlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde özel okullarla ilgili ilk hukuki düzenleme Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. ve 130. maddeleri ile getirilmiştir. Bu maddelere göre özel okullar; cemaatler, ecnebler ve Osmanlı tebaası tarafından ücretli veya ücretsiz olarak açılan ve masrafları kurucuları tarafından karşılanan mektepler olarak tanımlanmıştır. Ayrıca özel okul açılabilmesi

¹ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1970. s.115.

² Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1980. s.22.

³ Mahmud Cevad İbnü-ş-Şeyh Nâfi: **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı: XIX. Asır Maarif Tarihi**, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001. s.445. **BOA., Y.EE.**, 112/6, (24 C.ahir 1286/1 Eylül 1869).

için üç koşulun yerine getirilmesi zorunlu tutulmuştur. Bu koşulların ilki, okullarda eğitim verecek personelinin Maârif Nezareti veya mahalli maârif idareleri tarafından onaylanmış diplomaya sahip olma şartıydı. İkinci koşul olarak, adaba ve politikaya aykırı ders okutulmaması için ders cetvellerinin ve kitapların Maârif Nezareti veya mahalli maârif idareleri tarafından tasdik edilmesiydi. Üçüncü olarak, mekteplerin Maârif Nezareti veya mahalli maârif idareleri tarafından resmî ruhsatname yani resmî izin almaları gerekmektedir.⁴ Bu şartları sağlamaları sonucunda özel okulların açılmasını izin verilmiş ve özel okullar hukuki dayanağa kavuşturularak eğitim sistemimiz içerisindeki yerlerini almışlardır. 129. madde Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar tüm özel okullar için geçerliliğini yitirmemiştir.⁵

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde özel okullara Mekâtib-i Hususiye adı verilmiştir. Mekâtib-i Hususiye kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Birincisi konumuzu teşkil eden Mekâtib-i Hususiye-i İslamiye adıyla ifade edilen Türk ve Müslümanlar tarafından açılan Özel İslam Mektepleri'dir. İkincisi ise Mekâtib-i Gayrı Müslime yani Özel Gayrimüslim Mektepleri'dir. Mekâtib-i Gayrı Müslime kendi içinde üçe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki cemaatler ve patrikhane tarafından kurulan azınlık okullarıdır. İkincisi ise kişilerin kurduğu eşhas mektepleri yani kişi okullarıdır. Üçüncüsü ise kapitülasyonlara dayalı olarak kurulan ecnebi yani yabancı okullardır. Diğer farklı bir kullanımda Mekâtib-i Gayrı Resmîye ifadesidir. Bu kullanım bu okulların devlet tarafından açılmamış olduğunu belirtmektedir. Kısaca Osmanlı Devleti'nde resmî olmayan özel okul kavramı; Özel İslam Mektepleri, Gayrimüslim Mektepleri ve Yabancı Mektepler olmak üzere üç kısımda ele alınmıştır.⁶

⁴ BOA., Y.EE., 112/6. (24 Cahir 1286/1 Eylül 1869). MUN., madde 129-130.

⁵ BOA., BEO., 4677/350768. (13 Receb 1339/23 Mart 1921). Şûra-yı Devlet Mülkiye ve Maârif Dairesi Kalemî tarafından Feyzi Hürriyet Mektebi'ne tebliğ edilen yazıda. Feyzi Hürriyet Mektebi'nde cari usul mucibince meydana getirilen ana ve zükür kısımları için nezaretten ruhsat alınması gerektiği ve 129. madde ahkâmına riayet edilmemesi durumunda talimatça gereken uygulamanın yapılacağı ifade edilmiştir.

⁶ Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi. ME. HUS (Maârif Fonu Hususi Mektepler) ve ME. MGM (Maârif Fonu Mekâtib-i Gayrimüslim Mektepleri) dosya usulü fonları.

Bu açıdan Maârif-i Umumiye Nizamnamesi⁷, Kanuni Esasi⁸, Özel Okullar Kanun Taslağı ve Gerekçe Mazbatası⁹ ve de Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi¹⁰ öncelikle Osmanlı Devleti'nin bu yabancı ve gayrimüslim okullarını denetlemek ve kontrol etmek amacını yansıtmaktadır. Tabiki bu hukuki yapı ve özel okul açmak için gereken tüm şartlar Özel İslam Mekteplerini de kapsamıştır.

2. Özel İslam Mektepleri'ne Neden İhtiyaç Duyuldu?

1863 yılında kurulan ancak 1873 yılında eğitime başlamış olan Darüşşafaka öncesinde, 1839-1876 Tanzimat Dönemi'nde İstanbul'da Özel İslam Mektebi kurulmuş olduğunu kanıtlayan bir belge tespit edilememiştir.¹¹ Bu dönem Türk ve Müslümanlar tarafından özel okul açılmamış olması hakkında iki fikir ortaya sürülmüştür. İlki "Türk-İslam unsurunun her şeyi devletten beklediği" şeklindedir.¹² Diğeri ise "Tanzimat Dönemi'nde Türklerin paralı özel okul açmamalarının asıl sebebi, yeni ortaya çıkan, ticari amaçlı yani para kazanmak için okul açma düşüncesini yadırgamaları" şeklindedir.¹³ Bu

⁷ BOA., Y.EE., 112/6, (24 C.ahir 1286/1 Eylül 1869).

⁸ Kanuni Esasi, (7 Zilhicce 1293/23 Aralık 1876), I. Tertip Düstur Cilt:4, s.4-20. Madde 15-16.

⁹ BOA., MF.HUS., 16/90, (29 R.ahir 1327/20 Mayıs 1909). Maârif Meclis, No: 3, **Özel Okullar Kanun Taslağı ve Gerekçe Mazbatası**, İstanbul Matbaası Amire, 1327.

¹⁰ **Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi**, İstanbul, 1331/22 Eylül 1915.

¹¹ Songül Keçeci Kurt, **Yabancı Okullara Karşı Osmanlı Refleksi Özel İslam Mektepleri**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2013. s.1. Songül Keçeci Kurt, "Osmanlı Devletinde Türklerin Açtığı Özel Mektepler", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 19, 2012. s.105-123. s.105. "Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) özel okullar açılmış olsa da bunlar çok nitelikli ve uzun ömürlü olmamıştır. Ancak II. Abdülhamid Dönemi'nden itibaren Türklerin büyük zorluklarla açmış oldukları Özel İslam Mektepleri bulunmaktadır" demektedir. Bu ifade tamamen hatalıdır. Abdülaziz Döneminde 1863 tarihinde kuruluş izni alınmış ve 29 Haziran 1873 tarihinde derslere başlayan Darüşşafaka Mektebi ilk Özel İslam Mektebi'dir. Yapılan incelemede 1873'ten başlayarak yıllara göre periyodik olarak Özel İslam Mektepleri'nin açıldığı ve arttığı görülmektedir. Ayrıca Darüşşafaka'dan önce açılmış Özel İslam Mektebi var mıydı ki çok nitelikli ve uzun ömürlü olsun? Ayrıca mevcut olanların da salnamelerde geçmeyince kapatılmasıyla çok nitelikli ve uzun ömürlü olması engellenmiştir. İncelenen süreçte aksine nitelikli ve kalıcı işler yapan Özel İslam Mektebi sayısı oldukça fazladır.

¹² Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, cilt: 5, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1940. s.508.

¹³ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2009)**, Gözden geçirilmiş

iki fikirde eksik kalmıştır. Bu süreçte Türk ve Müslümanlar tarafından özel okul açılmamış olmasının asıl sebebi; bu özel okulları kuracak ve gelişimini sağlayacak para ve sermayenin olmaması yanında bu batılı modelde okulları talep eden bir halk kitlesinin de olmamasından kaynaklanmaktadır.

1873 yılından sonra Özel İslam Mektepleri'nin ortaya çıkmasında en önemli etken halkın eğitim alma arzusu olmuştur. Bu arzuyu sağlayan en önemli etken gayrimüslim ve yabancı okullarda görülen eğitimidir. Gayrimüslim ve yabancı okulların Türk eğitim sistemine olumlu katkısı eğitimin ne kadar önemli olduğunu göstermeleri ve Osmanlı Devleti'ni batılı eğitim kurumları kurmak zorunda bırakmaları olacaktır.¹⁴ Bu anlamda değerlendirildiğinde Özel İslam Mektepleri'nin ortaya çıkış sürecini, Osmanlı Devleti'nde halkın isteğiyle gerçekleşmiş bir eğitim seferberliği olarak görülmesi pek yanlış olmayacaktır. Çünkü gayrimüslim ve yabancı okulların siyasi olarak ayrılıkları tamamen körüklediği ve kendi kimliklerini yaratmaya çalıştıkları bu dönemde eğitime ayrılmış bütçe ile yeni okulların açılmayacağı görülmektedir. Ayrıca yabancı ve gayrimüslim okullarındaki eğitimi gören halkında böyle batılı modelde eğitim almak istemesine neden olmuştur.

Halkın maârif hakkındaki rağbetinin arttığı bir dönemde resmî mekteplerin kapasiteleri öğrenci mevcutlarını almada yetersiz kaldığı ve devletin yeni mektepler açacak bütçesi olmadığından, II. Abdülhamit Dönemi'nde 1869 Nizamnamesi şartlarına uygun olarak Özel İslam Mektepleri açılmaya başlanılmıştır. Böylece eğitim devletin işi ve sadece devletten beklenen bir hizmet olmaktan çıkmıştır. Bu süreçte şu gözden kaçırılmamalıdır. Özel İslam Mektepleri'nin açılmasında II. Abdülhamit'in teşvik etmesi önemli rol oynamıştır.¹⁵

14. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2009, s.173.

¹⁴ Bu konu hakkında bakınız İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ocak Yayınları, Ankara, 1993. Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

¹⁵ **Leyli ve Nehârî Şemsülmaarif Mektebi'nin Talimat-ı Dâhiliyesiyle Ders Cetvelidir**, Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, 1308/1891. Müdürü mektebin ifadesinde şöyle denilmektedir: "Mektep en eski kurulan bir kaç mektepten biridir. Bugün ise her tarafta bir mektep bulunmaktadır. Bunun en büyük sebebi ise ahalinin maârif hakkındaki rağbetidir. Bunun sonucunda resmî mekteplerin kapasiteleri öğrenci mevcutlarını almada yetersiz kaldığı için birçok mekâtib-i hususi açılmasına izin verilmiştir. Bunu ilk kabul edenlerden biride Şemsülmaarif Mektebi müessisi (kurucusu) İzzetlü Abdi Kamil Ffendi'dir."

Ayrıca Özel İslam Mektepleri sadece maddi kazanç sağlamak için açılmamıştır. Vatan evlatlarının yabancı ve gayrimüslim okullarında verilen eğitim sonucunda dinî ve millî özellikleriyle ahlak ve terbiyelerini kaybetme tehlikesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

3. Özel İslam Mektepleri'nin Amaçları ve Genel Özellikleri

Bu kısımda Özel İslam Mektepleri'nin açılış amaçları ve genel özellikleri belirtilecektir. Bu değerlendirmeyi daha sağlam bir temele oturtmak için önce devletin Özel İslam Mektepleri'nden beklentisinin ne olduğu ele alınacaktır. Ardından 1873-1908 ve 1909-1922 yılları arasındaki Özel İslam Mektepleri'nin kuruluş amaçları doğrultusunda kısa bir değerlendirilme yapılacaktır.

Bu kısma giriş yapmadan önce sormamız gereken soru devletin Özel İslam Mektepleri'nden beklentisinin ne olduğudur. Bunun ortaya konması konunun aydınlatılması yönünde çok önemlidir. Bunun cevabını 19 Kasım 1894 tarihli tamimden çıkartabiliriz. Maârif Nezareti'nin Özel İslam Mektepleri'nden istekleri şöyledir: "Kurân-ı Kerîm'in iyi okunmasına, akaid-i dîniyenin tedris ve telkinine önem verilmesi, mektebin iptidâi kısmında asla yabancı dil okutturulmaması, hangi lisana ait olursa olsun ders verilen ve verilecek olan tüm kitap ve risalenin tüm mekteplerde olduğu gibi nezaretçe izinli ve onaylı bastırılmış kitaplardan olması, eserin maârifçe onaylandıktan ve resmî izin alındıktan sonra derslerde kullanılması, eğitimde ve idarede bulunan ve mektepte personel olan öğretmenlerin ve memurların ve hademelerin iyi hal sahibi ahlaktan ve ehliyet sahibi ve göreve uygun olmaları, çalışanların kötü bir sicilleri olmamaları ve öğretmenlerin maâriften izin alınmış ve 25 yaşından küçük olmaması, öğretmenlerin öğrenciye anlatacağı ve yazarak vereceği dersler dahi daima kontrol edilerek edeb ve ahlaka aykırı eğitimde bulundurulmaması, öğrencinin asla dövülmemesi, diğer resmî ve özel okullarda olduğu gibi okulun temizlik ve sağlık koşullarına dikkat edilmesi, mektep içindeki bakkal tarafından satılan yiyecek ve içeceğin kontrol edilmesi, öğrencinin sağlığını kontrol üzere mektep gelirinden uygun bir miktar verilerek okula bir doktor tayini ve bu doktorun haftada iki veya üç kere okullara gelmesi" istenmektedir.¹⁶

¹⁶ BOA.,MF.MKT., 239/57, (20 C.evvel 1312/19 Kasım 1894). Maârif-i Umûmiyye Nezareti Mektubi Kalemî tarafından tüm Mekâtib-i Hususiye Müdürlerine gönderilen yazı.

İncelenen dönemde devletin Özel İslam Mektepleri'nden bazılarının devlet hazinesine yük olmaksızın çocukların talim ve terbiyelerine çalışmakta olduğunun farkında olması ayrıca önemlidir.¹⁷

1873-1908 yılları arasında faaliyet gösteren Özel İslam Mektepleri'nin kuruluş amaçları şunlardır. Darüşşafaka Mektebi “yoksul ve yetim Müslüman çocukların eğitim almasını sağlamak” amacıyla kurulmuştur. Mektebi Tefeyyüz, “öğrenciye fikir ve vicdan olacak bir terbiye-i esasiye vererek, itaate, intizama, nezafete (temizliğe), nezakete, iyi ahlaka, dinî vazifeye ve çalışma gayretine alıştırmak” amacındadır.¹⁸ Numune-i İrfan Hamidi Mektebi, “evladı memleketin terbiye ve maneviyatlarına itina ile mülkümüze rıza-i ali vecihle nafi’ (faydalı) ve haluk (iyi huylu, insanîyetli) adamlar yetiştirmek” amacındadır.¹⁹

Darüttalim Mektebi, “bilhassa Arapçayı Türklere öğretmek bu sayede Osmanlıca’yı ilerletmek ve Türklere Arapça öğretmeyi kolaylaştırmak” amacındadır.²⁰ Darütedris Mektebi, “Elhacı İbrahim Efendi'nin Arapça öğretmek Osmanlıca'yı ilerletmek amacıyla” kurulmuştur. Eğitim hususunda da Elhacı İbrahim Efendi'nin izinden gitmektedir.²¹ Darütedris Mektebi, “Edebiyat-ı Arabiyye ve Ulûm-i Dîniyye-i Aliyye tedris olunmak üzere” kurulmuştur.²²

Bürhan-ı Terakki Mektebi, Abdullah Agâh Efendi tarafından “devlet ve milletine bir hizmette bulunmak emeliyle” kurulmuştur.²³ Fenni Mimari Mektebi, “mimariyi bilen insanlar yetiştirerek Avrupa mimarlarına müracaattan vazgeçilmesi” amacıyla açılmıştır.²⁴

¹⁷ BOA., ŞD., 221/35, (22 Safer 1324/17 Nisan 1906).

¹⁸ Leyli ve Nehârî Mekteb-i Tefeyyüz, Bedrosyan Matbaası, İstanbul, 1329/1913. Adres: İstanbul-Beyazıt-Mekteb-i Tefeyyüz Telefon Numrosu: 1118. Önsöz.

¹⁹ Leyli ve Nehârî Rüşdî ve İptidâî ve Zükûr ve İnâs Numune-i İrfan Hamidi Mektebi, Sene-i Hicriye 1325 Sene-i Maliye 1323/1907. Cihan Matbaası, İstanbul, s: 4. Kuruluş amacı.

²⁰ Ergin, a.g.e., s. 956-958

²¹ BOA., Y.PRK.ME., 2/95, (29 Zilhicce 1310/14 Temmuz 1893). Darütedris Mektebi açılış nutku.

²² BOA., MEMKT., 812/65, (15 Şaban 1322/25 Ekim 1904).

²³ BOA., MEMKT., 529/22, (6 Cahir 1318/1 Ekim 1900).

²⁴ BOA., BEO., 531/39815, (12 Cevvel 1312/11 Kasım 1894).

Füyuzat-ı Osmaniye Mektebi, “mülki ve askeri idadilere öğrenci yetiştirmek” amacındadır.²⁵ Darülrifan Mektebi, “mülki ve askeri idadi mekteplerine öğrenci yetiştirmek” için kurulmuştur. Daha sonra ilave edilecek yabancı lisanların ilavesiyle öğrencinin yabancı okullara devam külfetinden kurtarılması gayesindedir.²⁶ Maşrık-i Füyuzat Mektebi, “mülki ve askeri idadi mekteplerine öğrenci yetiştirmek” amacıyla açılmıştır.²⁷ Bu amaçlarının birçoğunda Müslüman çocukların iyi terbiye, dinî ahlak prensibi içinde yetiştirme gayreti, Arapçayı öğrenerek Türkçeyi daha rahat anlama, yabancı okullarla rekabet ve onlara ihtiyaç kalmaması kavramı yani dönemin eğitim felsefesi olan “**ahlaklı bir nesil yetiştirme ideali**” açık olarak görülmektedir.

1908-1922 yılları arasında faaliyet gösteren Özel İslam Mektepleri'nin kuruluş amaçları şunlardır. Afitab-ı Maârif Mektebi, “vazifelerini bilip her gün düzenli olarak derslerini öğrenen ve iyi ahlak ile yetişerek vatana ve millete hizmet edebilecek hakiki bir insan olmaya çalışan bireyler” yetiştirmektedir.²⁸

Ravza-i Terakki Mektebi, “dönemin her türlü zorluğuna rağmen vatan evlatlarının terbiyesine hizmet etmek amacıyla” kurulmuştur.²⁹ Kenzülmaarif Mektebi, “vatan evlatlarına hizmet etmek için” kurulmuştur.³⁰ Nişantaşı FeYZi

²⁵ **Zükûr ve İnâsa Mahsus Füyuzat-ı Osmaniye Mektebi**, Üsküdar “Açık Türbe” Talimâtname-i Umûmî, 1319/1903, 40 sayfa. Talimatname; tedrisat, müfredat programı, ücret-i tedrisiyye, kayıt ve kabul şartları, öğrencinin vazifeleri, bir senelik mesai cetveli, mükâfat, mücâzât, heyeti idare ve talimiyenin görevleri olmak üzere sekiz bölümdür.

²⁶ **Darülrifan Mektebi'nin Resm-i Tevzi-i Mükâfat Cetvelidir**. Dârü'l-irfan Mektebi'nin resm-i tevzi-i mükâfat cetvelidir. Kadıköyü'nde Belediye Caddesi Kebirinde Vâki Konakta Leyli - Neharî, Zükûr-İnâs İptidâi ve Rüşdî Dârü'l-irfan Mektebinin Resm-i Tevzi-i Mükâfat Cetvelidir. Sene-i Dersiyeye 1317-1318/1901-1902, Hanımlara Mahsûs Gazete Matbaası, İstanbul, 1318/1902, s.24. Cetvelde öncelikle mektepte okutulan dersler, heyeti talimiye, iptidâi ve rüşdiye ve inâs kısmı ders programı verilmiştir. **Darülrifan Mektebi Talimatı**, 28 maddeden oluşmaktadır. İlk on madde kayıt kabul ve ders ücreti hakkındadır. 10-15. maddeler dersin işlenişi, 16-19. maddeler mükâfat ve mücazat ve 20-28 maddeler diğer konuları içermektedir. s.3-4.

²⁷ **BOA., MF.HUS.**, 1/106, (9 C.evvel 1325/20 Haziran 1907).

²⁸ Beşiktaş Afitab-ı Maârif Mektebi, **Afitab-ı Maârif Mektebi Talimâtname ve Nizamnâmesi**, Cihan Matbaası, İstanbul, 1326/1910. Madde: 69. Talimatname iki kısımdan oluşmaktadır. 22 maddeden oluşan ilk kısım çocuk velilerine ve 69 maddeden oluşan ikinci bölüm öğrenciler hakkındadır.

²⁹ **BOA., MF.HUS.**, 10/63, (7 Şubat 1325/20 Şubat 1910).

³⁰ **BOA., MF.HUS.**, 7/79, (7 C.ahir 1328/16 Haziran 1910). İbrahim Rıfât Efendi bütün mal ve nakdini bu uğurda feda ettiğini belirtmiştir.

Hürriyet Mektebi, “Mezun olduğumuz zamandan şimdiye kadar sayesinde eğitim aldığımız vatanımıza maârif alanında da hizmet etmek arzusuyla” açılmıştır.³¹ Rehber-i Terakki Mektebi, “millî saadet eğitimin gelişmesiyle olabilir. Rehber-i Terakki Mektebi vatana ve millete eğitim alanında hizmet etmek” amacıyla kurulmuştur.³²

Menbaülirfan Mektebi, “vatan evlatlarını cins ve mezhep olarak ayırt etmeden hürriyet devrinde meşrutiyet nimetine uygun şekilde talim ve terbiyelerine hizmet etmek” için açılmıştır.³³ Osmanlı Bedreka-i Tefeyyüz Mektebi, Beykoz Osmanlı Terakki Kulübü himayesinde “Evlâd-ı vataniyenin talim ve terbiyesine hizmet etmek üzere” kurulmuştur.³⁴ İttihâd-ı Anasır Mektebi, Kasımpaşa Osmanlı İttihâd ve Terakki Kulübü himayesinde “Meşrutiyet devrinde çocukların yeni tarzda eğitim alması için” kurulmuştur.³⁵

Mûsikî-i Osmani Mektebi, “özel bir mektep kurarak musikiyi yayma ve duyurma yoluyla mûsikî-i millîyeye hizmet etmek” için kurulmuştur. Böylece Osmanlı mûsikîsinin ilerlemesine ve geliştirilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.³⁶

Rehber-i İttihâd-ı Osmani Mektebi, “işlerini görüp neticelendiren ihtiyaçlarına gücü yeten; herhangi mevkide olursa olsun hayatın bütün zorlukları karşısında acizlik etmeyecek, lazım olan bilgiye sahip ve donanımlı gençler yetiştirmektir. Mektep, öğrencisine ciddî ve metin bir terbiye-i İslamiyye vermek ve onlara hissiyatı millîye ve vataniyye temennîye ve inkişâf ettirmek hususuna önem verir. Öğrencinin ruhani isteklerine özen göstererek, en sağlam terbiye-i ahlâkîyeyi en ciddi fikrîye ile mizâc haline getirmesine ve birleştirmesine gayret etmektedir”.³⁷ Bu amaçlarının birçoğunda Müslüman çocukların iyi bir ahlakla yetişmesi yanında, hürriyet ve meşrutiyet kavramlarının farkında olan, vatanını ve milletini seven ona hizmet edecek ve gelişmesini sağlayacak, donanımlı bireyler yetiştirmek kavramı yani dönemin eğitim felsefesi olan “**ahlaklı, donanımlı, vatan ve milletini seven ve ona hizmet eden bir nesil yetiştirme ideali**” açık olarak görülmektedir.

³¹ BOA., ME.HUS., 4/41, (25 Muharrem 1328/6 Şubat 1910).

³² BOA., ME.HUS., 14/6, (11 Şaban 1329/7 Ağustos 1911).

³³ BOA., ZB., 330/42, (17 Muharrem 1327/8 Şubat 1909). Mektebi tesis ve küşadındaki maksadımız.

³⁴ BOA., ME.HUS., 16/71, (1 Cahir 1328/11 Haziran 1910).

³⁵ BOA., ME.HUS., 11/73, (6 Haziran 1326/19 Haziran 1910). Mektebin kuruluş amacı.

³⁶ BOA., BEO., 3685/276358, (23 Zilhicce 1327/5 Ocak 1910). BOA., İ.TAL., 464-44, (2 Cahir 1328/14 Mart 1910).

³⁷ Rehber-i İttihâd-ı Osmani Mektebi Tarifnâmesi, İstanbul, Tarihsiz. Mektebin maksadı.

4. İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri'nin Sayısal Durumu (1873-1922)

Bu bölümde İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri'nin sayıları ele alınacaktır. Bugüne kadar kaynaklarda Özel İslam Mektepleri'ne sadece Devlet ve Maârif Salnamelerinde ya da Maârif Nezâreti tarafından yapılan diğer istatistiklerde kayıtlı olduğu kadarı verilmiştir. Genel olarak Osman Nuri Ergin'in Türk Maârif Tarihi'nde verdiği sayılar üzerinden ya da diğer çalışmalarda bu konu üzerinde araştırma yapılmadan salnamelerde kayıtlı olan sayısal veriler aynen kullanılmıştır.

İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri'nin sayıları 1310-1311/1894-1895 yılı Maârif Nezâreti İstatistiğinde 20 olarak verilmiştir.³⁸ 1311-1312/1895-1896 yılı Maârif Nezâreti İstatistiğinde bu sayı yine 20'dir.³⁹ 1316-1321/1898-1903 yıllarını kapsayan Maârif-i Umumiye Nezâreti Salnamelerinde Özel

³⁸ Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924/Education Statistics in Modernization from the Tanzimat to the Republic 1839-1924**, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2000. Maârif Nezâreti, **Maârif-i Umumiye Nezâret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İptidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Aliyye ile Mekâtib-i Hususiyeye ve Ecnebiyyenin ve Dersaadette Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistikî (1310-1311/1894-1895) Sene-i Dersiyeye-i Maliyesine Mahsustur**, Dersaadet, Matbaa-i Osmani. Bu istatistiğin çevirisi Mehmet Ö. Alkan tarafından yapılmıştır. 63. ve 64. sayfasında **Dersadet'te kâin Mekâtib-i Hususiyeye İslamiye** verilmiştir. Bu çeviride 3. okul olan **Rehber-i Marifet** yanlışlıkla **Rehber-i Saadet** olarak verilmiştir. Ayrıca 1895-1896 ders yılına kalan toplam öğrenci sayısı eksik olarak 483 olarak çıkmış bu sayıda **4833** olacaktır. 58 sayfadan ibaret olan bu istatistiğin 21. sayfasında **1310-1311/1894-1895 Dersadet'te kâin Mekâtib-i Hususiyeye İslamiye** sayıları verilmiştir. 20 okulda 1895-1896 öğretim yılına kalan toplam öğrenci sayısı 46 gayrimüslim ve 4787 Müslüman olmak üzere toplam **4883'tür**. Okulda toplam **346** öğretmen hizmet vermektedir.

³⁹ Maârif Nezâreti, **Maârif-i Umumiye Nezâret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İptidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Aliyye ile Mekâtib-i Hususiyeye ve Ecnebiyyenin ve Dersaadette Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistikî (1311-1312/1895-1896) Sene-i Dersiyeye-i Maliyesine Mahsustur**, Darülhilafetü'laliyye: Matbaa-i Amire, 1318. 60 sayfadan ibaret olan bu istatistiğin 21. sayfasında **1311-1312/1895-1896 Dersadet'te kâin Mekâtib-i Hususiyeye İslamiye** sayıları verilmiştir. 20 okulda 1896-1897 öğretim yılına kalan toplam öğrenci sayısı 36 gayrimüslim ve 3758 Müslüman olmak üzere toplam **3794'tür**. Okulda toplam **323** öğretmen hizmet vermektedir. Bu istatistikte Numune-i Terakki Mektebi kapandığı için bulunmamaktadır. Bu tarihte Mekteb-i Tefeyyüz açılmıştır.

İslam Mekteplerinin sayısı 28'dir.⁴⁰

Osman Nuri Ergin "1310/1894'ten sonra Devlet salnamesinin artık hususi mekteplerden bahsetmediğini görüyoruz ve Meşrutiyet'in İlan'ına kadar İstanbul'da bulunan Özel İslam Mektepleri'nin sayılarının en fazla 28-30 olduğunu" söylemektedir.⁴¹ Bu bakımdan Osman Nuri Ergin'in 1327/1909 Devlet salnamesini görmediği anlaşılmaktadır. 1327 Devlet salnamesine göre İstanbul'da 16'sı erkek, 8'i kız ve 15'i muhtelit (karma) olmak üzere toplam 39 Özel İslam Rüşdiye Mektebi vardır.⁴²

Devlet ve Maârif Salnameleri verileri ya da Maârif Nezâreti tarafından yapılan diğer istatistiklerde ile dönemin kayıtları arasında farklılıklar olmasının sebepleri olarak şunları söyleyebiliriz. Öncelikle bu yıllıklar hazırlanırken okulların hazırlanmış oldukları her türlü bilgiyi kapsayan cetvellerini Maârif İstatistik Dairesi'ne göndermeleri gerekmektedir. Bu süreçte okul

⁴⁰ **Sâlnâme-i Nezâreti Maârif-i Umumiye**, Birinci sene, 1316 sene-i hicriyesine mahsustur. Darülhilafetülaliye: Matbaa-i Amire, **1316/1900**, s.1257. Bu sâlnâmenin 681-702 sayfaları arası Dersaadet'te Mekâtib-i Hususiye (İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri) başlığı altında mekteplerin ders programları, eğitim kadrosu ve öğrenci sayıları hakkında bilgi verilmiştir. Burada verilen istatistik değerleri 1313-1314/1898 Eğitim Öğretim yılına aittir. **Sâlnâme-i Nezâreti Maârif-i Umumiye**, İkinci sene, 1317 sene-i hicriyesine mahsustur. Darülhilafetülaliye: Matbaa-i Amire, **1317/1901**, s.1496. Bu sâlnâmenin 763-791 sayfaları arası Dersaadet'te Mekâtib-i Hususiye hakkındadır. Burada verilen istatistik değerleri 1314-1315/1899 Eğitim Öğretim yılına aittir. **Sâlnâme-i Nezâreti Maârif-i Umumiye**, Üçüncü sene, 1318 sene-i hicriyesine mahsustur. Darülhilafetülaliye: Matbaa-i Amire, **1318/1902**, s. 1179. Bu sâlnâmenin 839-864 sayfaları arası Dersaadet'te Mekâtib-i Hususiye hakkındadır. Burada verilen istatistikler 1315-1316/1900 Eğitim Öğretim yılına aittir. **Sâlnâme-i Nezâreti Maârif-i Umumiye**, Dördüncü sene, **1319 sene-i hicriyesine** mahsustur. Darülhilafetülaliye: Matbaa-i Amire, **1319/1903**, s. 985. Bu sâlnâmenin 181-207 sayfaları arası Dersaadet'te Mekâtib-i Hususiye hakkındadır. Burada verilen istatistik değerlerinin 1316-1317/1901 Eğitim Öğretim yılına aittir. **Sâlnâme-i Nezâreti Maârif-i Umumiye**, Altıncı sene, 1321 sene-i hicriyesine mahsustur. Dersaadet: Alem Matbaası, **1321/1905**, s.740. Bu sâlnâmenin 182-206 sayfaları arası Dersaadet'te Mekâtib-i Hususiye hakkındadır. Burada verilen istatistik değerlerinin 1318-1319 1902-1903 Eğitim Öğretim yılına aittir.

⁴¹ Ergin, **a.g.e.**, c.3, s.762-763 ve c:5 s.941.

⁴² Kodaman, **a.g.e.**, s.98-101. Ayrıca bakınız **1327/1909 Devlet Salnamesi**, İstanbul'daki Rüşdiye Mektepleri, s.360-363. Ayrıca Bkz, Songül Keçeci Kurt, **a.g.m.**, s.121. "II. Abdülhamid Döneminde açılmaya başlanan Özel İslam Mekteplerinin sayısı padişahın son dönemlerinde kırka yaklaşmış ve bu mekteplerde bir hayli öğrenci eğitim görmüştür" demektedir. Görüldüğü gibi yine dönemin Devlet Salnamesi kullanılmıştır. Ayrıca tahmin içeren ifadeler kullanılmaya devam etmektedir.

resmî izinli olarak açılmış olsa da o yılki cetvelini göndermemişse salnamelerde adı geçmemektedir. Ancak birçok nedenden dolayı bu cetveller yıllıkların hazırlandığı zamana yetişmemiş olabiliyordu. Bunda personel eksikliği sebebiyle yazımının yapılamaması, okul müdürlükleri tarafından cetvellerinin hazırlanmamış olması ya da istenilen zamanda gönderilememiş olmaları önemli etkenlerdi.

Bu cetvellerin hazırlanmaması sonucunda bir ceza yükümlülüğü olsa da tespit edilen uygulama örneğinin olmaması bu işin daha çok kontrol amaçlı ve gelenek olduğu için yapılmakta olduğunu göstermektedir. Ayrıca dosyalar ya da zarflar içindeki cetvelleri elle tek tek hazırlamak oldukça emek ve zaman alan zor bir iştir. Bu kapsamlı işlemde, çok az ve alanında yetersiz personelle hata ve eksiklikler olabilme riskini daima unutmamak gerekir. Bunun için Devlet ve Maârif Salmeleri yol göstermek için önemli kaynaklardır. Ancak dönemin diğer kayıtlarıyla sağlamaları yapılmalıdır. Aksi takdirde elde edilen verilerle yanlış değerlendirmeler ortaya çıkabilir.⁴³

İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri hakkında sadece istatistik verileri ile hazırlanan eğitim tarihi ile ilgili çalışmalar, bu konu ile ilgili açık ya da dosya usulü arşiv vesikaları ve diğer birinci el kaynaklar teyit edilmediği için eksik, yanlış ve yetersiz kalmıştır. Yapılan çalışma sonucunda; tahminler değil, birinci el kaynaklara dayalı olarak bulgulara dayanan ve bundan sonra bu konu hakkında çalışacak olanlara yol gösterecek olan **İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri Listesi (1873-1922)** oluşturulmuştur. Bu listede dikkat edilmesi gereken ilk husus burada kayıtlı olan mekteplerin hepsi ruhsatnameli yani resmî izin alarak kurulmuş olan Özel İslam Mektepleri'dir. Bu kısma bu kadar önem verilmesinin sebebi eski bilgilerin yerine geçmesi gereken yeni bulgular olmasından kaynaklanmaktadır. 1913 yılına kadar tespit edilen kayıtlar kesindir. Ancak 1913-1922 yılları arasında çok az

⁴³ Songül Keçeci Kurt a.g.e., s.75-120. Bu çalışma bir doktora çalışması olmasına rağmen fon usulü dosyaların hiç görülmediği, salname verilerinin dönemin diğer arşiv kaynaklarıyla karşılaştırılmadan verilmesinden dolayı bulgular değil tahminler içermektedir. Bu çalışmada bir okul diğer salnamede geçmiyorsa muhtemelen kapanmış ifadesi kullanmıştır. Salmelere dayalı çalışmaların sakıncalarını belirtmiştik. Ayrıca salnamelerdeki verilerin bir önceki bazen iki yıl öncesindeki veriler olması sadece bunlara dayalı istatistik verilerle yapılacak çalışmalarla doğru bilgiye ulaşmamızı imkânsız kılmaktadır. Bu nedenle İstanbul'da kurulan Özel İslam Mektepleri için verdiği açılış yılları, kapanış yılları ve okullar hakkında verilen birçok bilgi eksik ya da hatalıdır. Bu bilgiler her sayfada tek tek düzeltme yoluna gidilmemiş bu dipnotta ifade edilmiştir.

süre içinde açılıp kapanmış ya da izin almadan eğitim faaliyetlerine devam eden ve kayıtlarına rastlanılmayan ya da tespit edemediğimiz Özel İslam Mektepleri bulunmaktadır.⁴⁴

Tespit edilenler dışında hakkında çok az bilgi olduğundan dolayı listemize dâhil etmediğimiz Özel İslam Mektepleri şunlardır: 1910 yılında Nişantaşı'nda Kamil Paşa konağında açılmış olan iptidâî, tâli ve ali seviyesinde Halep Sultanisi eski müdürü Mektebi Bahriye mezunu Hasan Lütfü Bey tarafından 30'u yatılı ve 200'ü gündüzcü öğrenci kapasiteli Medrese-i Uhuvvet⁴⁵, 1913 yılında kız iptidâî seviyesinde Kartal'da eğitim veren Pertev Maârif⁴⁶, Beşiktaş Akaretlerde iptidâî ve rüşdiye derecesinde kız ve erkek kısımları olan Mektebi Ümit⁴⁷ ve Mustafa Satı Bey'in 1915 yılında Şişli'de kurduğu Yeni Mekteb⁴⁸ ve 1920 yılında Belediye civarında Fazlı Paşa'da merkezi ve Kadıköy'de Osman Ağa Mahallesi'nde Kadıasker sokağında şubesi olan merkez müdürü Mustafa Namık Bey ve Kadıköy şubesi müdürü Ahmet Cevdet Bey olan iptidâî, tâli ve ali seviyesinde eğitim veren Aşıyan Mektebi bulunmaktadır.⁴⁹

Ayrıca ayrı bir çalışma olarak yapılması gereken İttihâd ve Terakki Dönemi'nin ideal insan olarak gördüğü ve İttihâd ve Terakki Şubelerince açılan çok önemli Özel İslam Mektepleri listemize dâhil edilmemiştir. Bunların açılış tarihi ve listesi de şöyledir. 1325/1909 yılında Mirgün'de açılan iptidâî derecesinde sadece erkek öğrencilere eğitim veren Mirgün İttihâd ve Terakki Mektebi, 1326/1910 yılında Koca Mustafa Paşa'da açılan iptidâî ve rüşdiye derecesinde kız ve erkek öğrencilere eğitim veren Samatya İttihâd ve Terakki Mektebi, 1326/1910 yılında Üsküdar'da açılan iptidâî derecesinde sadece erkek öğrencilere eğitim veren Üsküdar İttihâd Terakki Numune Mektebi, 1326/1910 yılında Anadolu Hisarı'nda açılan iptidâî ve

⁴⁴ Nuri Güçtekin, a.g.e., s.307-314. Maârif Nezaretine ait 4920 dosya ve 1.874.364 belge olduğu ve hala görülmeyen birçok fon ve dosya olduğu düşünüldüğünde okulların açılış tarihi, kapanış tarihi, personel sayısı, öğrenci sayısı gibi net olmayan bilgilerin sonuna soru işareti konulmuştur. Daha sonra Özel İslam Mektepleri'ne ait çıkacak yeni belgelerle bu tarihler ve veriler netleşecektir.

⁴⁵ Mektebin basılı talimatnamesi dışında bilgi bulunmaktadır.

⁴⁶ BOA., MEHUS., 15/100, (1329-1913). Bu kayıt dışında bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁷ BOA., MEHUS., 15/100, (1329-1913). Bu kayıt dışında bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁸ Bkz. Şehbal Derya Acar, *Eğitim Tarihimizde Bir Üstad Satı Bey'i Tanımak*, İstanbul, 2012.

⁴⁹ Mektep hakkında birkaç arşiv belgesi bulunmaktadır.

rüşdiye derecesinde kız ve erkek öğrencilere eğitim veren Anadolu Hisarı İttihâd ve Terakki Mektebi, 1326/1910 yılında Üsküdar'da açılan iptidâi ve rüşdiye derecesinde sadece kız öğrencilere eğitim veren Üsküdar Osmanlı İnas Mektebi, 1326/1910 yılında Üsküdar Kefeçidere Mahallesi'nde açılan sultani derecesinde sadece erkek öğrencilere eğitim veren İttihâd ve Terakki Mektebi, 1327/1911 yılında Makriköy'de açılan iptidâi ve rüşdiye derecesinde sadece kız öğrencilere eğitim veren Makriköy İttihâd Terakki Mektebi, 1326/1910 yılında Nişantaşı'nda açılan iptidâi ve rüşdiye derecesinde sadece erkek öğrencilere eğitim veren Nişantaşı İttihâd ve Terakki Mektebi, Fatih Cedid Mahallesi'nde iptidâi ve rüşdiye derecesinde sadece kız öğrencilere eğitim veren Mektebi Terakki İnâs, Beşiktaş Kız Sanayi Mektebi, Teşvikiye Kız Sanayi Mektebi ve Üsküdar'da Kız Sanayi Mektebi, Beşiktaş İbrahim Ağa Mahallesi'nde iptidâi ve rüşdiye derecesinde sadece kız öğrencilere eğitim veren İttihâd-ı Osmaniye ve Beşiktaş'ta Cami Caddesinde iptidâi derecesinde sadece kız öğrencilere eğitim veren Millî İnâs Mektebi bulunmaktadır.⁵⁰

⁵⁰ BOA., MF.HUS., 15/100, (1329/1913). Mekâtib-i Hususiye İslamiye Listesi. BOA., MF.HUS., 15/105, (1329/1913). Dersaadet'te bulunan Özel İslam Rüşdiye Mektepleri Listesi.

Tablo 1. 1893 Yılındaki Özel İslam Mektepleri

1.Darüşşafaka Mektebi	29 Haziran 1873	2.Şemsülmaarif Mektebi	1292/1876
3.Mekteb-i Osmani	13 Eylül 1877	4.Halile-yi Mahmudiyye Mektebi	1296/1880
5.Darülfeyzi Hamidi Mektebi	1298/1882	6.Mekteb-i Hamidi	1298/1882
7.Darüttalim Mektebi	1299/1883	8.Medrese-i Edebiye	1300/1884
9.Numune-i Terakki Mektebi	1300/1884	10.Meşrik-i Füyuzat Mektebi	1300/1884
11.Darüttedris Mektebi	1302/1886	12.Hadikatül Maârif Mektebi	1304/1888
13.Teşvkiye Mektebi	1304/1888	14.Ravza-i Terakki Mektebi	1304/1888
15.Bürhan-ı Terakki Mektebi	12 Haziran 1889	16.Darüttahsil Mektebi	1305/1889
17.Envar-ı Terakki Mektebi	1305/1889?	18.Rehber-i Marifet Mektebi ve Şubesi	1306/1890
19.Şemsülmekâfîb Mektebi	1307/1891	20.Mizan-ı Terakki Mektebi	1308/1892
21.Darüledeb Mektebi	1308/1892	22.Hadika-yı Marifet Mektebi	25 Eylül 1893

1893 yılında Özel İslam Mektepleri'nin sayısı **22'dir**. Eski verilerde bu sayı 20'dir.⁵¹

⁵¹ Bkz. Ek-I. İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri Listesi (1873-1922). Bu değerlendirilmeye ilk Özel İslam Mektebi olan Darüşşafaka eklenmiştir. Darüşşafaka ile ilgili bilgiler salname ve istatistiklerde hep ayrı olarak verilmiştir. Darüşşafaka her zaman Özel İslam Mektepleri içinde statü ve konumu olarak ayrıcalıklı görülmüştür.

Tablo 2. 1901 Yılındaki Özel İslam Mektepleri

1.Darüşşafaka Mektebi	29 Haziran 1873	2.Şemsülmaarif Mektebi	1292/1876
3.Mekteb-i Osmani	13 Eylül 1877	4.Halile-yi Mahmudiyeye Mektebi	1296/1880
5.Darülfeyzi Hamidi Mektebi	1298/1882	6.Mekteb-i Hamidi	1298/1882
7.Medrese-i Edebiye	1300/1884	8.Meşrik-i Füyuzat Mektebi	1300/1884
9.Hadikatül Maârif Mektebi	1304/1888	10.Teşkiye Mektebi	1304/1888
11.Ravza-i Terakki Mektebi	1304/1888	12.Bürhan-ı Terakki Mektebi	12 Haziran 1889
13.Darüttahsil Mektebi	1305/1889	14.Şemsülmekâfîb Mektebi	1307/1891
15.Mizan-ı Terakki Mektebi	1308/1892	16.Darüledeb Mektebi	1308/1892
17.Hadika-yı Marifet Mektebi	25 Eylül 1893	18.Hadika-yı İrfan Mektebi	1894
19.Füyuzat Mektebi	1895?	20.Rehber-i Tahsil Mektebi	31 Ağustos 1896
21.Mektebi Tefeyyüz	12 Eylül 1896	22.Celal Bey Kız Mektebi	1314/1898
23.Bidayet-i Tahsil Mektebi	1314/1898	24.Dârü'l-İrfan Mektebi	4 Haziran 1898
25.Sahrayı Cedid Mektebi İptidâiyyesi	1315/1899	26.Necm-i Terakki Mektebi	1315/1899
27.Şule-i Terakki Mektebi	1316/1900	28.Kenzülmaarif	1316/1900
29.Altunizade Mektebi	1316/1900	30.Miratül Feyz Mektebi	8 Aralık 1900
31.Numune-i Tedris Mektebi	1317/1901	32.Darüilmi Vettalim Mektebi	1317/1901
33.Bedreka-i İrfan Mektebi	1317/1901	34.Darülfeyzi Kız Mektebi	15 Ekim 1901

Envar-ı Terakki Mektebi ve Fenni Mimari Mektebi kurulduktan sonra eğitim yapıp yapmadığı belli olmadığından 1894 yılında, Numune-i Terakki Mektebi 1897'de, Darütedris Mektebi 20 Aralık 1898'de, Rehber-i Marifet 1900 yılında, Asar-ı Terakki Mektebi ve Darüttalim Mektebi 1901 yılında kapanmış olduğundan bu sayı **34'tür**.⁵² 1901 tarihinde eski verilerde bu sayı 28'dir.

Tablo 3. 1903 Yılındaki Özel İslam Mektepleri

1.Darüşşafaka Mektebi	29 Haziran 1873	2.Şemsülmaarif Mektebi	1292/1876
3.Mekteb-i Osmani	13 Eylül 1877	4.Halile-yi Mahmudiyye Mektebi	1296/1880
5.Darülfeyzi Hamidi Mektebi	1298/1882	6.Mekteb-i Hamidi	1298/1882
7.Medrese-i Edebiye	1300/1884	8.Meşrik-i Füyuzat Mektebi	1300/1884
9.Hadikatül Maârif Mektebi	1304/1888	10.Teşvikiye Mektebi	1304/1888
11.Ravza-i Terakki Mektebi	1304/1888	12.Bürhan-ı Terakki Mektebi	12 Haziran 1889
13.Darüttahsil Mektebi	1305/1889	14.Şemsülmekâtib Mektebi	1307/1891
15.Mizan-ı Terakki Mektebi	1308/1892	16.Darüledeb Mektebi	1308/1892
17.Hadika-yı Marifet Mektebi	25 Eylül 1893	18.Hadika-yı İrfan Mektebi	1894
19.Füyuzat Mektebi	1895?	20.Rehber-i Tahsil Mektebi	31 Ağustos 1896
21.Mektebi Tefeyyüz	12 Eylül 1896	22.Celal Bey Kız Mektebi	1314/1898
23.Dârü'l-irfan Mektebi	4 Haziran 1898	24.Sahrayı Cedid Mektebi İptidâiyyesi	1315 1899
25.Necm-i Terakki Mektebi	1315 1899	26.Şule-i Terakki Mektebi	1316 1900
27.Kenzülmaarif	1316/1900	28.Altunizade Mektebi	1316 1900
29.Miratül Feyzi Hamidi Mektebi	8 Aralık 1900	30.Numune-i Tedris Mektebi	1317 1901
31.Darüilmi Vettalim Mektebi	1317 1901	32.Bedreka-i İrfan Mektebi	1317 1901
33.Darülfeyzi Kız Mektebi	15 Ekim 1901	34.Numune-i İrfan Mektebi	1319 1903
35.Maşrik-i Füyuzat Mektebi	14 Ağustos 1903	36.Füyuzat-ı Osmaniye Mektebi	14 Ağustos 1903

⁵² Bkz. Ek-I. İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri Listesi (1873-1922).

1903 yılında Numune-i İrfan Mektebi, Maşrık-i Füyuzat Mektebi ve Füyuzat-ı Osmaniye Mektebi'nin kurulmasıyla ve Bidayet-i Tahsil Mektebi'nin 1902 yılında kapanmasıyla Özel İslam Mektebi sayısı **36'dır**.⁵³ 1903 tarihinde eski verilerde bu sayı 28'dir.

Tablo 4. 1905 Yılındaki Özel İslam Mektepleri

1.Darüşşafaka Mektebi	29 Haziran 1873	2.Şemsülmaarif Mektebi	1292/1876
3.Mekteb-i Osmani	13 Eylül 1877	4.Halile-yi Mahmudiyye Mektebi	1296/1880
5.Darülfeyzi Hamidi Mektebi	1298/1882	6.Mekteb-i Hamidi	1298/1882
7.Medrese-i Edebiye	1300/1884	8.Hadikatül Maârif Mektebi	1304/1888
9.Teşvikiye Mektebi	1304/1888	10.Ravza-i Terakki Mektebi	1304/1888
11.Bürhan-ı Terakki Mektebi	12 Haziran 1889	12.Darüttahsil Mektebi	1305/1889
13.Şemsülmekâfîb Mektebi	1307/1891	14.Darüledeb Mektebi	1308/1892
15.Hadika-yı Marifet Mektebi	25 Eylül 1893	16.Hadika-yı İrfan Mektebi	1894
17.Füyuzat Mektebi	1895?	18.Rehber-i Tahsil Mektebi	31 Ağustos 1896
19.Mekteb-i Tefeyyüz	12 Eylül 1896	20.Darülirfan Mektebi	4 Haziran 1898
21.Ncem-i Terakki Mek- tebi	1315/1899	22.Şule-i Terakki Mektebi	1316/1900
23.Kenzülmaarif	1316/1900	24.Miratül Feyzi Hamidi Mektebi	8 Aralık 1900
25.Darüilmi Vettalim Mektebi	1317/1901	26.Bedreka-i İrfan Mektebi	1317/1901
27.Darülfeyzi Kız Mektebi	15 Ekim 1901	28.Numune-i İrfan Mektebi	1319/1903
29.Maşrık-i Füyuzat Mektebi	14 Ağustos 1903	30.Füyuzat-ı Osmaniye Mektebi	14 Ağustos 1903

⁵³ Bkz, Ek-I. İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri Listesi (1873-1922).

31.Menba-i Füyuzat-ı Osmaniye Mektebi	1320/1904	32.Rahmani Füyuzat Mektebi	1320/1904
33.Neyyir-i Maârif Mektebi	1320/1904	34.Terakki Osmani Mektebi	1320/1904
35.Mekteb-i Saadet	21 Temmuz 1904	36.Ravza-i Edeb Mektebi	6 Ekim 1904
37.Darüttedris Mektebi	25 Ekim 1904	38.Ravza-i Maârif Mektebi	1321/1905
39.Afitab-ı Maârif	1321/1905	40.Teali Maârif Mektebi	1321/1905
41.Ravza-i İrfan Mektebi	1321/1905	42.Gülşen-i Maârif Mektebi	2 Eylül 1905
43.Menba-i Tahsil Mektebi	2 Eylül 1905	44.Menbaülirfan Mektebi	2 Eylül 1905
45.Rehber-i Saadet Mektebi	14 Kasım 1905		

Mizan-ı Terakki Mektebi 4 Nisan 1904 tarihinde, Altunizade Mektebi, Meşrik-i Füyuzat Mektebi, Celal Bey Kız Mektebi, Sahrayı Cedid Mektebi İptidâiyyesi ve Numune-i Tedris Mektebi 1905 yılında kapanmıştır. 1904 ve 1905 yıllarında 15 yeni Özel İslam Mektebi açılmıştır. Böylece 1905 yılının sonunda Özel İslam Mektebi sayısı **45'tir**.⁵⁴ 1905 tarihinde eski verilerde bu sayı 28'dir.

Tablo 5. 1908 Yılındaki Özel İslam Mektepleri

1.Darüşşafaka Mektebi	29 Haziran 1873	2.Şemsülmaarif Mektebi	1292/1876
3.Mekteb-i Osmani	13 Eylül 1877	4.Halile-yi Mahmudiyye Mektebi	1296/1880
5.Darülfeyzi Hamidi Mektebi	1298/1882	6.Mekteb-i Hamidi	1298/1882
7.Medrese-i Edebiye	1300/1884	8.Hadikatül Maârif Mektebi	1304/1888
9.Teşkiye Mektebi	1304/1888	10.Ravza-i Terakki Mektebi	1304/1888
11.Bürhan-ı Terakki Mektebi	12 Haziran 1889	12.Şemsülmekâtib Mektebi	1307/1891

⁵⁴ BOA.,BEO., 2953/221410, (15 Şevval 1324/2 Aralık 1906.) Şûrâyı Devlet Mülkiye Dairesi, 6 Şaban 1324/25 Eylül 1906 tarihli tezkirede Dersaadet ve civarında **44 Mekâtib-i Hususiye İslamiye olduğu** kayıtlardan anlaşılmıştır. Bu bilgi **Ek-1. İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri Listesi (1873-1922)** kayıtlarında var olan tüm okulların tespit edilmiş olduğunu ispat etmektedir.

13.Darüledeb Mektebi	1308/1892	14.Hadika-yı Marifet Mektebi	25 Eylül 1893
15.Hadika-yı İrfan Mektebi	1894	16.Füyuzat Mektebi	1895?
17.Rehber-i Tahsil Mektebi	31 Ağustos 1896	18.Mekteb-i Tefeyyüz	12 Eylül 1896
19.Darülrifan Mektebi	4 Haziran 1898	20.Necm-i Terakki Mektebi	1315/1899
21.Şule-i Terakki Mektebi	1316/1900	22.Kenzülmaarif	1316/1900
23.Miratül Feyzi Hamidi Mektebi	8 Aralık 1900	24.Darüilmi Vettalim Mektebi	1317/1901
25.Bedreka-i İrfan Mektebi	1317/1901	26.Numune-i İrfan Mektebi	1319/1903
27.Maşrık-i Füyuzat Mektebi	14 Ağustos 1903	28.Füyuzat-ı Osmaniye Mektebi	14 Ağustos 1903
29.Menba-i Füyuzat-ı Osmaniye Mektebi	1320/1904	30.Rahmani Füyuzat Mektebi	1320/1904
31.Neyyir-i Maârif Mektebi	1320/1904	32.Terakki Osmani Mektebi	1320/1904
33.Mekteb-i Saadet	21 Temmuz 1904	34.Ravza-i Edeb Mektebi	6 Ekim 1904
35.Darüttedris Mektebi	25 Ekim 1904	36.Ravza-i Maârif Mektebi	1321/1905
37.Afitab-ı Maârif	1321/1905	38.Teali Maârif Mektebi	1321/1905
39.Ravza-i İrfan Mektebi	1321/1905	40.Gülşen-i Maârif Mektebi	2 Eylül 1905
41.Menba-i Tahsil Mektebi	2 Eylül 1905	42.Menbaülirfan Mektebi	2 Eylül 1905
43.Rehber-i Saadet Mektebi	14 Kasım 1905	44.Mürebbi-i Etfal Mektebi	1322/1906
45.Menba-i Edeb Mektebi	6 Eylül 1906	46.Bedreka-i Füyuzat Mektebi	6 Eylül 1906
47.Vesile-i Terakki Mektebi	6 Eylül 1906	48.Hadika-yı Maârif Mektebi	1323/1907
49.Hadika-yı Sıbyan Mektebi	1323/1907		

Darüttahsil Mektebi 29 Ocak 1906 tarihinde, Üsküdar Fünûn-ı Nefise Mektebi kurulduktan sonra eğitim yapıp yapmadığı belli olmadığından ve Darülfeyzi Kız Mektebi 1908 yılında kapanmıştır. 1908 yılına kadar yeni 7 Özel İslam Mektebi açılmıştır. Böylece Meşrutiyet'in İlan'ından önce **49 Özel İslam Mektebi** faaliyet göstermektedir. 1908 tarihinde eski verilerde bu sayı 39'du.⁵⁵

Tablo 6. 1908 Yılından Sonra Açılan Özel İslam Mektepleri

1.Hadika-yi Hidayet Mektebi	1324/1908?	2.Nişantaşı Feyzi Hürriyet Mektebi	1324/1908
3.Hadika-yı Meşveret İdadisi	6 Ağustos 1908	4.Medrese-i Vatan	1325/1909
5.Darüledeb Kız Mektebi	1325/1909	6.Gülizar-ı Vatan Kız Mektebi	10 Nisan 1909
7.Feyzi Hürriyet Kız Mektebi Erkek Şubesi	20 Haziran 1909	8.Mekteb-i Terakki	7 Ağustos 1909
9.İttihâd-ı Osmaniye Mektebi	1326/1910	10.İttihâd Osmani Arnavut Mektebi	1326/1910
11.Mekteb-i Vatan	1326/1910	12.Musiki-i Osmani Mektebi	2 Ocak 1910
13.Çerkez Teavün Mektebi	30 Ocak 1910	14.Kürd Meşrutiyet Mektebi	31 Ocak 1910
15.Teali Terakki Mektebi	21 Nisan 1910	16.Kevkeb-i Hürriyet İdadisi	10 Mayıs 1910
17.Osmanlı Bedreka-i Tefeyyüz Mektebi	1 Haziran 1910	18.İttihâd-ı Anasır Mektebi	25 Haziran 1910
19.Mektebi Hürriyet	29 Kasım 1910	20.Rehber-i İttihâd-ı Osmani Mektebi	12 Aralık 1910
21.Bedayi-i Meşrutiyet Kız Mektebi	24 Ocak 1911	22.Terakki Musiki Mektebi	6 Kasım 1911
23.Rehber-i Terakki Mektebi	8 Kasım 1911	24.Feyz-i Sıbyân Mektebi *Yeni Mekteb/Feyziye Mektebi/Işık Lisesi	14 Aralık 1885 *1915
25.Terakki Mektebi *Şişli Lisan Mektebi/Şişli Terakki Mektebi	2 Ağustos 1877 *3 Eylül 1919		

⁵⁵ Bkz, Ek-I. İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri Listesi (1873-1922).

1908-1911 yılları arasında İstanbul'da 3'ü 1908 yılında, 5'i 1909 yılında, 12'si 1910 yılında ve 3'ü 1911 yılında olmak üzere toplam 23 yeni Özel İslam Mektebi açılmıştır. Buna karşılık 1909-1913 yılları arasında İstanbul'da 1'i 1909 yılında, 5'i 1910 yılında, 3'ü 1911 yılında, 9'u 1912 yılında ve 8'i 1913 yılında olmak üzere toplam 26 Özel İslam Mektebi kapanmıştır.⁵⁶

SONUÇ

30 Mart 1863 yılında padişah fermanıyla kurulan ancak 29 Haziran 1873 tarihinden itibaren eğitim vermeye başlayan Darüşşafaka Mektebi ilk Özel İslam Mektebi'dir. 1873 yılından sonra Özel İslam Mektepleri'nin oluşumunda en önemli etken ise Avrupalı tarzda açılan devlet okullarının yetersizliği ve halkın yabancı ve gayrimüslim okullarda verilen batılı eğitimi alma arzusu olmuştur. Misyoner yönleri güçlü okullarda verilen öğretim kalitesi yüksek eğitim, sağlanan her türlü imkân ve bunun yanında yabancı dil öğretilmesi gayrimüslimleri olduğu kadar yerel Müslüman çocuklarını da bu okullara çekmiştir.

II. Abdülhamit Dönemi'nde Özel İslam Mektepleri'nin bu kadar yoğun olmasında; II. Abdülhamit Dönemi'nde yabancı ve bunlara paralel açılan okulların siyasi ve yıkıcı faaliyetlerinin anlaşılması, resmî mekteplerin kapasiteleri yeni öğrenci almada yetersiz kalması ve devletin yeni mektepler açacak bütçesi olmadığından Türk ve diğer Müslümanlar tarafından özel sermaye ile batılı modelde eğitim veren Özel İslam Mektepleri'nin açılmasının teşvik edilmesi önemli rol oynamıştır. Ayrıca Türk ve diğer Müslümanların da eğitime olan ihtiyaçları ve bu okulları açma iradesini gösteren aydınların ortaya çıkması Özel İslam Mektepleri'nin açılmasında ana unsur olmuştur.

1873 yılından itibaren açılmaya başlayan Özel İslam Mektepleri'nin sayıları, 1912 yılına kadar artmaya devam etmiştir. Bu yıldan sonra Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar savaş ve diğer nedenlerle Özel İslam Mektepleri'nin sayıları azalmıştır. Yabancı ve gayrimüslim okulların sayılarını arttırarak, kendi kimliklerini üretmeye başladığı ve siyasi olarak ayrılıkları körüklediği incelenen bu dönemde Osmanlı Devleti'ni her kademedede eğitim kurumları kurmak ve sayılarını arttırmak zorunda bırakmıştır.

Bu şekilde kurulmaya başlayan İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri'nin sayısı; **1893 yılında 21'e, 1901 yılında 34'e, 1903 yılında 36'ya, 1905 yılında 45'e ve 1908 yılında 49'a** ulaşmıştır. 1908-1911 yılları arasında

⁵⁶ Bkz, Ek-I. İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri Listesi (1873-1922)

İstanbul'da 3'ü 1908 yılında, 5'i 1909 yılında, 12'si 1910 yılında ve 3'ü 1911 yılında olmak üzere toplam **23 yeni Özel İslam Mektebi** açılmıştır. Buna karşılık 1909-1913 yılları arasında İstanbul'da 1'i 1909 yılında, 5'i 1910 yılında, 3'ü 1911 yılında, 9'u 1912 yılında ve 8'i 1913 yılında olmak üzere toplam **26 Özel İslam Mektebi** kapanmıştır. Böylece yeni açılan ve daha önce faaliyet gösteren İstanbul'daki Özel İslam Mektebi sayısı **1908 yılı sonunda 52'ye, 1909 yılında 56'ya, 1910-1911 yılında 63'e** yükselmiştir. Ancak bu sayı **1912 yılında 54'e ve 1913 yılında 46'ya** düşmüştür.

Bu sayıya 1910 yılında açılan Medrese-i Uhuvvet, 1913 yılında faaliyette olan ancak kaç yılında açıldıkları bilinmeyen Pertev Maârif ve Mektebi Ümit, Mustafa Satı Bey'in kurduğu Yeni Mekteb ve İttihâd ve Terakki Şubelerince açılan 15 yeni Özel İslam Mektebi ilave edilmemiştir. Bunun yanında 1908-1913 yılları arasında resmî izinle açılmış adları bilinen ancak faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmadığımız Özel İslam Mektepleri bulunmaktadır. 1913 Balkan Savaşı ve 1914-1918 yılları arasındaki I. Dünya Savaşı döneminde öğrenci bulmakta oldukça zorlanan ve sadece ders ücreti ile yaşayabilen Özel İslam Mektepleri'nin birer birer kapanmaya başladığı görülmektedir.

Özel İslam Mektepleri'nin kuruldukları semtlere baktığımızda İstanbul'un hemen her semtine yayılmış oldukları görülmektedir. Özel İslam Mektepleri'nin 13'ü Üsküdar semtinde kurulmuştur. 6 mektep Kadıköy'de, 1 mektep Beylerbeyi'nde, 1 mektep Çengelköy'de ve 1 mektep Göztepe'de olmak üzere 22 Özel İslam Mektebi Anadolu yakasında ve 69'ununda Avrupa yakasında kurulmuş olduğu tespit edilmiştir. Avrupa yakasında da **Sur içi** denilen **Şehzadebaşı, Fatih ve Vefa Özel İslam Mektepleri'nin yoğun** olarak kurulduğu semtlerdir. Bu mekteplerin anılan semtlerde yoğunlaşması hem nüfuslarının çok olması hem de ailelerin daha çok memur, zengin ve okumaya istekli olmaları sebebiyledir. Ayrıca Özel İslam Mektepleri'nin tek maddi kaynağı öğrenciden alınacak ders ücretidir. Bu semtlerde varlıklı ailelerin ve memurların yoğun olması maddi kazanç sağlamak amacıyla okulların bu semtlerde açılmasına neden olmuştur.

İncelenen dönemler arasında İstanbul'da 91 Özel İslam Mektebi kurulduğu tespit edilmiştir. Ancak bu mekteplerin 11'i hakkında veri bulunmamaktadır. Bu nedenle bu bölümdeki değerlendirmeler 80 okul üzerinden yapılmıştır. 80 Özel İslam Mektebi'nin eğitim derecelerine bakıldığında **12'sinin iptidâî, 56'sının rüşdiye ve 12'sinin idadi** seviyesinde eğitim verdikleri tespit

edilmiştir. Bu sayıların neredeyse İstanbul'daki resmî okullar kadar olduğu düşünüldüğünde Özel İslam Mekteplerinin sadece **iptidâi ve rüşdiye değil aynı zamanda idadi** seviyesinde de eğitim vermişlerdir.

17 mektebin iptidâi eğitimi öncesinde öğrencileri 1 yıl eğitime hazırlayan hazırlık sınıfı vardır. İptidâi derecesinde eğitim süresi 3 ya da 4 yıl, rüşdiye derecesinde 6 yıldır. İdadi seviyesinde eğitim süresi 9, 10 veya 11 yıl olarak değişmektedir. Özel İslam Mektepleri'nin türlerine bakıldığında; 7'sinin kız, 25'inin erkek ve 48'inin muhtelit (karma) olarak eğitim verdiği görülmektedir. Bu mekteplerden 17'si yatılı öğrenci kabul etmektedir.

İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri'nden 13'ü kendi isimlerinin yanına "**Hamidi**" namı ekleyerek eğitim vermişlerdir. Bu adlandırma Özel İslam Mektepleri'ne öğrenci alımında önemli bir reklam olduğu kadar, iktidara yakınlık anlamında da bugün olduğu gibi yardım almada önceliğe sahip olunması demek olduğundan çok önemliydi. Meşrutiyetten sonra "**Hamidi**" isimlendirilmesi, yerini iktidar değişikliği sonucu "**Osmani**", "**Terakki**", "**Hürriyet**", "**İttihâd**" gibi Meşrutiyet Devri'nin siyasi politikasına uygun okul isimlerine bırakmıştır.

1873-1908 yılları arasında İstanbul'daki 66 Özel İslam Mektebi'nden 13'ü bu dönemde kapanmıştır. 1908 yılından sonra 25 mektep daha kurulmuştur. Bu süreç içerisinde öğrenci ve personel sayısı ortalama olarak tespit edilebilmiştir. Çünkü mekteplerin öğrenci ve personel sayısı çok hızlı değişmektedir. 1908 yılına kadar mekteplerde bulunan **ortalama öğrenci sayısı 7140** ve onlara hizmet veren **ortalama personel sayısı ise 669'dur**. 1908 yılından sonra ortalama **öğrenci sayısı** toplamı **6780'dir**. Onlara hizmet veren toplam **personel sayısı ise 688'dir**.

İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri 1908 yılına kadar İstanbul'daki resmî mekteplerden daha fazla gelişme göstererek, Türk kültürüne ve eğitime resmî okullardan daha fazla katkı sağlamıştır.⁵⁷ İstanbul'da Müslüman öğrencininin

⁵⁷ **BOA., MF.İST.**, 9/39 (1 R.ahir 1328/13 Mart 1910). İstanbul Vilâyâtı 1907-1908 resmi eğitim istatistiği. "İstanbul'da 274 resmi ibtidâiye mektebinde 17.514 öğrenci ve 813 personel; **34 resmi rüşdiye** mektebinde 6.514 öğrenci ve 561 personel ve **11 resmi idadi** mektebinde 4.950 öğrenci ve 1.113 personel bulunmaktadır. İstanbul'daki diğer 21 eğitim kurumunda, üniversite ve askerî okullarda dâhil olmak üzere 8.039 öğrenci ve 1.492 personel bulunmaktadır. Buna göre İstanbul'da toplam 340 resmi eğitim kurumunda **37.017 öğrenci** olduğu ve **3.979 personelin** eğitim verdiği görülmektedir." Bu dönemde İstanbul'daki Özel İslam Mektebi sayısı; **8'i iptidâi, 36'sı rüşdiye ve 5'i idadi** seviyesinde olmak üzere **49'dur**.

%17'si bu mekteplerde eğitim görmektedir. Maârif Nezareti bütçesinin 3 'te birini resmî rüşdiye ve idadi mekteplerine harcadığı düşünülürse, Özel İslam Mektepleri'nin devletten hiç bir maddi destek almadan eğitim alanına sağladığı maddi katkının boyutu daha iyi görülebilir. Ayrıca bunun dışında devlet tarafından istihdam edilmesi gereken idareci, öğretmen ve personelin %20'si bu okullarda sağlanan iş olanakları ile olumlu yönde değerlendirilmiştir. 1908 yılından sonra Özel İslam Mektepleri'nin bu katkısı Osmanlı Devleti'nin savaşlar ve maddi sıkıntılar dolayısıyla yeni okullar açamaması nedeniyle daha da artmıştır.

KAYNAKÇA

I- ARŞİV VESİKALARI⁵⁸

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâbı Âli Evrak Odası (BEO)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Evrak Odası (DH.EUM.VRK)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT)

Dosya Usulü İradeler (DUİT)

İrade Hariciye (İ.HR)

İrade Husûsî (İ.HUS)

İrade Maârif Evrakı (İ.MF)

İrade Taltif (İ.TAL)

Maârif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT)

Hıfzısıhha-i Mekâtib Dosya Usulü Envanteri (MF.HFS)

Heyet-i Teftişîyye Kalemî Dosya Usulü Envanteri (ME.İTF)

Tedrisât-ı Hususiye Kalemî Dosya Usulü Envanteri (ME.HUS)

Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği Dosya Usulü (ME.MGM)

İstanbul Maârif Müdüriyeti Belgeleri (ME.İMF)

İstatistik Kalemî Dosya Usulü Envanteri (ME.İST)

Meclis-i Vâlâ Mazbataları (MV)

⁵⁸ Kullanılan vesikaların numaraları dipnotlarda gösterilmiştir. Ancak bu çalışmada verilen **Ek-I. İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri Listesi (1873-1922)** buradaki tüm kaynaklar sonucunda oluşturulmuştur.

Yıldız Husûsî Mâruzât (Y.A.HUS)

Yıldız Resmî Mâruzât (Y.A.RES)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

Yıldız Sarayı Mutenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

Yıldız Perakende Sadaret Mâruzâtı (Y.PRK.A)

Yıldız Perakende Askeri Mâruzât (Y.PRK.ASK)

Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Mâruzâtı (Y.PRK.BŞK)

Yıldız Sarayı Gazeteler Kısmı (Y.PRK.GZT)

Yıldız Perakende Komisyonlar Mâruzâtı (Y.PRK.KOM)

Yıldız Perakende Tahrîrât-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

Yıldız Sarayı Zaptiye Evrakı (Y.PRK.ZB)

Zaptiye Nezareti Belgeleri (ZB)

II. SÜRELİ YAYINLAR VE BASILI ESERLER

Nizamname ve Talimatnameler:

Afîtab-ı Maârif Mektebi, **Afîtab-ı Maârif Mektebi Talimatnâmesi**, 1326/1910.

Beşiktaş Afîtab-ı Maârif Mektebi, Afîtab-ı Maârif Mektebi Talimatnâme ve Nizamnâmesi, Cihan Matbaası, İstanbul, 1326/1910.

Çerkes Eytam ve Fukara Etfaline Mahsus Olarak Küşâd Edilecek Mektebin Nizamnamesi, 17 Kânunusani 1325/30 Ocak 1910.

Dârü'l-irfan Mektebinin Resm-i Tevzi-i Mükâfat Cetvelidir (Kadıköyü'nde Belediye Cadde-i Kebirinde Vâki Konakda Leylî - Neharî, Zükür - İnâs İptidâi ve Rüşdî Dârü'l-irfan Mektebinin Resm-i Tevzi-i Mükâfat Cetvelidir) (Sene-i Dersiyeye 1317-1318), Hanımlara Mahsûs Gazete Matbaası İstanbul, 1318/1902.

Dârü'l-irfan Mektebinin Resm-i Tevzi-i Mükâfat Cetvelidir (Kadıköyü'nde Belediye Cadde-i Kebirinde Vâki Konakda Leylî - Neharî, Zükür - İnâs İptidâi ve Rüşdî Dârü'l-irfan Mektebinin Resm-i Tevzi-i Mükâfat Cetvelidir) (Sene-i Dersiyeye 1321-1322), Matbaa-i Kütübhaneye-i Cihan, İstanbul, 1322/1906.

Fındıklı'da Kâin Leylî ve Nehâri Şemsülmekâfîb Nehâri Kısmı Talebe ve Talebatına Mahsus Maaş Cüzdanıdır, İstanbul, 1325/1909.

Füyuzat-ı Osmaniye Mektebi, Üsküdar Açık Türbe Talimatnâme-i Umûmî, İstanbul, 1319/1903.

Kanuni Esasi, (7 Zilhicce 1293/23 Aralık 1876), I. Tertip Düstur Cilt:4, s.4-20.

Kasımpaşa'da Açılan Rehber-i Marifet Mekteb-i Şakirdânının Bin Üç Yüz Yedi Senesi Tevzi-i Mükâfat Cetvelidir, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1307/1891.

Laleli Türbesi Karşısındaki Sokakta Kâin Olub Maârif Nezareti Celilesinden İta Kılınan Ruhsat Üzerine Tesis ve Küşâd Olunan “Darüttedris” Nam Mektebi Hususiyesinin Nizamnamesidir, İstanbul, 21 C.evvel 1307/13 Ocak 1890.

Leylî ve Neharî Mekteb-i Osmani Dâhilî ve Haricî Talimâtıdır, Kasbar Matbaası, İstanbul 1310/1893.

Leylî ve Neharî Mekteb-i Tefeyyüz, Bedrosyan Matbaası Hoca Paşa, İstanbul 1329/1913.

Leylî ve Nehârî Rüşdî ve İptidâî ve Zükûr ve İnâs Numune-i İrfan Hamidi Mektebi, Cihan Matbaası, İstanbul, Sene-i Hicriye 1325 Sene-i Maliye 1323/1907.

Leylî ve Nehârî Şemsülmaarif Mektebi'nin Talimat Dâhilîsiyle Ders Cetvelidir, Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, 1308/1891.

Maârif Nezareti, **Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi,** İstanbul, 1 Eylül 1869.

Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi, İstanbul, 1331/22 Eylül 1915.

Maşrık-i Füyûzat Mektebi Şakirdânına Mahsûs Talimâtnamedir, İstanbul, Tarihsiz.

Rehber-i İttihâd-ı Osmani Mektebi Tarifnamesi, İstanbul, Tarihsiz.

Rehber-i Marifet Nam Mektebin Talimât-ı Esasiyesidir, Matbaa-i N. Aramyan, İstanbul 1306/1890.

Rehber-i Tahsil Mektebi 1318-1319 Sene-i Tedrisiyesine Mahsûs Tevzîf Mükâfat Cetvelidir, Asır Matbaası, İstanbul 1321/1904.

Rüşdîye ve İptidâî Mizan-ı Terakki Mektebi'nin Talimatı Olup Bir Önsöz ve Beş Bölüm ve Bir Hâtimeye Havidir, Karabet matbaası, İstanbul, 1310/1893.

35. Tedrisiyesine Dâhil Olan Leylî ve Nehari Kız ve Erkek Öğrenciye Mahsus Şemsülmekâtib Mektebi Anasıfı, İptidâî ve Rüşdi Kısımlarında Oluşur, Adres: Beşiktaş, Açılış Tarihi: 1307(1891) Dersaadet, Bahriye Matbaası, sene 1340 1924.

Salnameler:

Maârif Salnameleri Sene: 1316/1, 1317/2, 1318/3, 1319/4, 1321/6.

Devlet Salnameleri Sene: 1280/1863, 1290/1873, 1310/1894 ve 1327/1909.

Maârif Nezareti, Maârif-i Umumiyye Nezaret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İptidâîye, Rüşdiye, İdâdîye, Aliyye ile Mekâtib-i Hususiyye ve Enebiyyenin ve Dersaadette Tahriri İera Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistikî (1310-1311/1894-1895) Sene-i Dersiyeye-i Maliyesine Mahsustur, Dersaadet, Matbaa-i Osmani, 1317.

Maârif Nezareti, Maârif-i Umumiyye Nezaret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İptidâîye, Rüşdiye, İdâdîye, Aliyye ile Mekâtib-i Hususiyye ve Enebiyyenin ve Dersaadette Tahriri İera Kılınan ve Taşrada Mevcut Bu-

İnanan Kütüphanelerin İstatistikî (1311-1312/1895-1896) Sene-i Dersiyeye-i Maliyesine Mahsustur, Darülhilafetüalaliyye: Matbaa-i Amire, 1318.

Mecmualar:

Maârif Nezareti, **Maârif-i Umûmiye Nezareti 1328-1329 Senesine Mahsûs İhsaiyyat Mecmuası, İstanbul.**

III. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Acar, Şehbal Derya: **Eğitim Tarihimizde Bir Üstad Satı Bey'i Tamamak, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2012**

Akyıldız, Ali: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), İstanbul, Eren Yayınları, 1993.**

Akyüz, Yahya: **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2009), Gözden geçirilmiş 14.Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2009.**

Alkan, Mehmet Ö.: **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924/Education Statistics in Modernization from the Tanzimat to the Republic 1839-1924, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2000.**

Alkan, Mehmet Ö.: **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selânik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları, Terakki Vakfı, Boru Yayın Grubu, İstanbul, 2003.**

Ayhan, Halis ve Hakkı Maviş: "Darüşşafaka", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 9, s.7-9.**

Aytekin, Halil: **İttihâd ve Terakkî Dönemi Eğitim Yönetimi, Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara, 1991.**

Binbaşıoğlu, Cavit: **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi, Anı Yayıncılık, Ankara, 2009.**

Elöve, Mustafa E.: **Bir Demet Işık, Feyziye Mektepleri Vakfı, İstanbul, 1991.**

Erdem, Yasemin Tümer: "Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş", **OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 26/Güz 2009, s.55-93, Ankara, 2011.**

Erdoğan, A. Teyfur: **Maârif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı: İdari Teşkilat Açısından (2 cilt), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 1995.**

Ergin, Osman Nuri: **Türk Maârif Tarihi, 5. cilt, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1940.**

Ergün, Mustafa: **İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ocak Yayınları, Ankara, 1996.**

- Haydaroğlu, İlknur Polat: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ocak Yayınları, Ankara, 1993.
- Kanar, Mehmet: **Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi**, (Darüşşafaka Nasıl Doğdu, Ne Hizmetler Etti, Nasıl Yaşiyor?), İstanbul, 2000.
- Keçeci Kurt, Songül: **Yabancı Okullara Karşı Osmanlı Refleksi Özel İslam Mektepleri**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2013.
- Keçeci Kurt, Songül: "Osmanlı Devletinde Türklerin Açtığı Özel Mektepler", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 19, 2012. s.105-123.
- Koçer, Hasan Ali: **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1970.
- Kodaman, Bayram: **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1980.
- Mahmud Cevad İbnü-ş-Şeyh Nâfi: **Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı: XIX. Asır Maârif Tarihi**, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.
- Mutlu, Şamil: **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul, 1999.
- Öztürk, Cemil: "İdâdî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt:21, s.464-466, İstanbul, 1994.
- Öztürk, Cemil: "Rüşdiye" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt:35, s.300-303, İstanbul, 1994.
- Perk, Haluk: **Eğitim Tarihimizde (1869-1950) Mükafat Belgeleri Tüliya Perk Kolikasyonu**, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Perk, Haluk ve İsmail Günay Paksoy: **Eğitim Tarihimizde Diplomalara (1840-1950)**, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ocak 2013.
- Sakaođlu, Necdet: **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Sandaler, Mert: **Feyz-i Sıbyan'dan Işık'a Feyziye Mektepleri Tarihi**, Feyziye Mektepleri Vakfı, İstanbul, 2005.
- Somel, Selçuk Akşin: **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Toprak, Zafer: **Darüşşafaka Tarihi 1863-1998**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

EK I. İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri Listesi (1873-1922)

Mektebin Adı	Kuruluş Tarihi	Kurulduğu mekân Faaliyet gösterdiği mekân/mekânlar	Mektebin kademesi			Hazırlık Sınıfı, Eğitim Yılı		Mektebin Türü			Mektebe geliş şekli		Mektebin Kapanış Tarihi	Ortalama Öğrenci sayısı		Ortalama Personel sayısı	
			İpt	R	İ	HS	EY	K	E	KE	G	Y		1908 <	1908 >	1908 <	1908 >
1.Darüşşafaka Mektebi	29 Haziran 1873	Fatih	X	X	-	-	8	-	X	-	-	X	Devam etmektedir.	600	400	40?	40?
Darüşşafaka Lisesi	29 Ekim 1924	1994'te Maslak															
2.Şemsülmaarif Mektebi	1292 1876	Vezneciler Vefa	X	X	X	-	8	-	-	X	X	X	1913	350	?	21	?
2.1.Mektebi Latif Şubesi	1891	Erenköy Göztepe arasında	X	-	-	-	3	-	-	X	X	-	1898	-	-	-	-
2.2.Sahrayı Cedid İptidâisi Şubesi	1315 1899	Göztepe	X	-	-	-	3	-	-	X	X	-	1905	-	-	-	-
3.Tedrise-i Hayriye/Medrese-i Hayriye	13 Eylül 1877	Aksaray Yusufpaşa	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1922?	160	202	18	29
Mekteb-i Osmani	1300 1884																
4.Halile-yi Mahmudiyye Mektebi	1296 1880	Kadıköy	X	-	-	-	4	-	-	X	X	-	1330/1915?	80	?	11	?
4.1.Celal Bey Kız Şubesi	1314 1898	Kadıköy Kuş Dilinde	X	-	-	-	4	X	-	-	X	-	1321/1905	-	-	-	-
5.Darülfeyzi Hamidi Mektebi	1298 1882	Ayvansaray	X	X	-	-	6	-	X	-	X	-	1322/1906	100	110	24	20
Darülfeyzi Osmani Mektebi	1322 1906	Eyüp	X	X	-	-	6	-	X	-	X	-	1330/1914?				
6.Mekteb-i Hamidi	1298 1882	Beşiktaş	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1914?	300	?	38	?
Mekteb-i Osmani	*1909																
7.Darüttalim	1299 1883	Horhor.	X	X	-	-	9	-	-	X	X	-	1317/1901	70	-	9	-

21.Darüledeb Mektebi	1308/1892	Divanyolu,	X	X	-	-	6	-	X	-	X	-	1330/1914?	100	?	20	-
		Sultanahmed, Yerebatan ve Ayasofya															
22.Hadika-yıMarifet Mektebi	25 Eylül 1893	Kasımpaşa	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1922?	300	400	24	30
23.Hadika-yıİrfan Mektebi	1894	Fatih Yeniçeşme	X	X	-	-	6	-	X	-	X	-	1915?	?	?	?	?
		Kadıçeşme, Küçük Mustafa Paşa ve Cibali															
24.Fenni Mimari Mektebi	11 Kasım 1894	Galata	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1894?	?	?	?	?
25.Füyuzat Mektebi	1895?	Üsküdar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1910	?	?	?	?
26.Rehber-i Tahsil Mektebi	31 Ağustos 1896	Vefa	X	X	-	-	-	-	-	X	X	-	1918?	200	?	14	17
27.Mektebi Tefeyyüz	12 Eylül 1896	Kadırga	X	X	X	X	10	-	X	-	X	X	1922?	200	200	15	30
		Dizdarı, Çemberlitaş, Beyazıt ve Saraçhane															
28.Asar-ı Terakki Mektebi	1313 1897	Şişli	X	X	-	X	6	-	-	X	X	-	1317/1901	125	-	10	-
		Tophane															
29.Celal Bey Kız Mektebi	1314 1898	Kadıköyü'nde Kuş Dilinde	X	-	-	-	4	X	-	-	X	-	1321/1905	30	-	?	-
30.Bidayet-i Tahsil Mektebi	1314 1898	Kırk Çeşme	X	-	-	-	4	-	X	-	X	-	1318/1902	100	-	25	-
		Vefa															
31.Darülirfan Mektebi	4 Haziran 1898	Kadıköy	X	X	-	X	7	-	-	X	X	X	7 Ağustos 1909	100	-	30	-
32.Sahrayı Cedid Mektebi İptidâiyyesi	1315 1899	Göztepe	X	-	-	-	3	-	-	X	X	-	1905	70	-	?	-
33.Necm-i Terakki Mektebi	1315 1899	Kasımpaşa	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1912	250	-	15	?
		Üsküdar															

34.Şule-i Terakki Mektebi	1316 1900	Üsküdar	X	-	-	-	4	-	-	X	X	-	1914?	170	50	17	?
*Şule-i Hürriyet-i Osmaniye	*23 Mayıs 1910																
35.Kenzülmaarif	1316 1900	Kadıköy	X	X	-	6	-	-	X	X	-	1914?	83	45	8	3	
36.Altunizade Mektebi	1316 1900	Üsküdar	X	X	-	X	6	-	-	X	X	-	1905	125	-	9	-
37.Miratül Feyz Mektebi	8 Aralık 1900	Üsküdar	X	X	-	-	6	-	X	-	X	-	1914?	100	?	14	?
Miratül Fezî Osmani Mektebi	1910																
38.Numune-i Tedris Mektebi	1317 1901	Kadıköy	X	-	-	-	3	-	-	X	X	-	1905	60	-	6	-
39.Darülmî Vettalim Mektebi	1317 1901	Koska Laleli ve Şehzadebaşı	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1326/1910	154	-	29	-
40.Bedreka-i İrfan Mektebi	1317 1901	Nisantası Tesvikiye	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1330/1914?	?	?	?	?
41.Darülfeyzi Kız Mektebi	15 Ekim 1901	Üsküdar İhsaniye	X	X	-	X	7	X	-	-	X	-	1324/1908	23	-	6	-
42.Numune-i İrfan Mektebi	1319 1903	Vani Yokusu Kızıtaşı, Sofular ve Sangüzel	X	X	-	X	7	-	-	X	X	X	1918?	?	200	22	30
43.Maşrik-i Füyuzat Mektebi	14 Ağustos 1903	Eyüp Sultan	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1922	300	350	?	22
44.Füyuzat-ı Osmaniye Mektebi	14 Ağustos 1903	Üsküdar Acık Türbe	X	X	-	X	6	-	-	X	X	-	1918?	?	350	?	29
45.Menba-i Füyuzat-ı Osmaniye Mektebi	1320 1904	Şehzadebaşı Bozdoğan Kemeri	X	X	-	-	6	X	-	-	X	-	1915?	?	?	?	?
46.Rahmani Füyuzat Mektebi	1320 1904	Aksaray	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1912	?	?	?	?

47.Neyyir-i Maârif Mektebi	1320/1904	Kasımpaşa	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	22 Ocak 1911	?	?	?	?
48.Terakki Osmani Mektebi	1320/1904	Aksaray	X	X	X	-	?	-	X	-	X	X	1914?	?	90	?	15
49.Mekteb-i Saadet	21 Temmuz 1904	Eski Ali Paşa Fatih, Saraçhane ve Şehzadebaşı	X	X	-	-	6	-	X	-	X	-	1915?	?	230	?	26
50.Ravza-i Edeb Mektebi	6 Ekim 1904	Divanyolu	X	X	-	-	6	-	X	-	X	-	1912	?	?	10	?
51.Darütedris Mektebi	25 Ekim 1904	Vefa	X	X	-	-	9	-	X	-	X	-	1918?	?	167	13	25
52.Ravza-i Maârif Mektebi	1321/1905	Şehzadebaşı	X	X	X	-	7	-	X	-	X	X	1922?	?	?	?	25
53.Afitab-ı Maârif	1321/1905	Beşiktaş Akaretler	X	X	-	X	6	-	X	-	X	-	Haziran 1914	?	450	?	27
54.Teali Maârif Mektebi	1321/1905	Fatih	X	X	-	-	6	-	X	-	X	-	1915?	?	?	?	?
55.Ravza-i İrfan Mektebi	1321/1905	Beylerbeyi	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1914?	?	?	?	?
56.Gülşen-i Maârif Mektebi	2 Eylül 1905	Hasköy	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1914?	?	300	?	?
57.Menba-i Tahsil Mektebi	2 Eylül 1905	Fatih	X	-	-	-	-	-	X	-	X	-	1912	?	?	?	?
58.Menbaülirfan Mektebi	2 Eylül 1905	Cemberlitaş Gedikpaşa	X	X	X	-	9	-	X	-	X	X	1918?	250	300	11	25
59.Rehber-i Saadet Mektebi	14 Kasım 1905	Aksaray Molla Gürani	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1922?	?	420	?	20
60.Mürebbi-i Etfal Mektebi	1322/1906	Cerrahpaşa	X	-	-	-	4	-	-	X	X	-	1912	?	?	?	?
61.Menba-i Edeb Mektebi	6 Eylül 1906	Eski Ali Paşa Sarıgözel	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1912	?	?	?	?
62.Bedreka-i Füyuzat Mektebi	6 Eylül 1906	Fatih Çarşamba Otakaçlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1326/1910	?	?	?	?

63. Vesile-i Terakki Mektebi	6 Eylül 1906	Küçük Mustafa Paşa	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1914?	?	120	?	27
Vesile-i Terakki Mektebi	*1911	Şehzadebaşı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1907?	?	?	?	?
64. Üsküdar Fünunu Neffise Mektebi	9 Aralık 1907	Üsküdar	-	-	-	-	6	-	-	X	X	-	1914?	?	?	?	?
65. Hadika-yı Maarif Mektebi	1323 1907	Fatih	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1914?	?	?	?	?
66. Hadika-yı Şiyan Mektebi	1323 1907	Sarıyer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1912	?	?	?	?
67. Hadika-yı Hidayet Mektebi	1324 1908?	Cerrahpaşa	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1915?	?	?	?	?
68. Nisantaşı Feyzi Hürriyet Mektebi	1324 1908	Beşiktaş Nisantaşı	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1326/1910	?	?	?	?
69. Hadika-yı Messeret İdadisi	6 Ağustos 1908	Taşantası Şehzadebaşı	X	X	-	-	11	-	-	X	X	-	1922?	-	407	-	75
70. Medrese-i Vatan Mektebi	1325 1909	Üsküdar	X	X	-	-	9	-	-	X	X	-	1915	-	?	-	?
71. Darüledeb Kız Mektebi	1325 1909	Balar'ia	X	-	-	-	4	X	-	-	X	-	1914?	?	?	?	?
72. Gülizar-ı Vatan Kız Mektebi	10 Nisan 1909	Fatih Kumrulu Mesett Sarıgözel	X	X	-	-	7	X	-	-	X	-	1915?	-	150	-	4
73. Feyzi Hürriyet Kız Mektebi	20 Haziran 1909	Üsküdar Tunuşbağı'nda	X	X	-	-	7	X	-	-	X	-	1922	-	90	-	15
73.1. Gülşen-i Saadet Erkek Subesi	4 Nisan 1910	Üsküdar İhsaniye'de	X	X	-	-	7	-	X	-	X	-	1922	-	25	-	8
74. Mekteb-i Terakki	7 Ağustos 1909	Kadıköy	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1914?	-	?	-	9
75. İrithād-ı Osmaniye Mektebi	1326 1910	Kadıköy	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1915?	-	?	-	?
76. İrithād Osmani Arnavut Mektebi	1326 1910	Aksaray Yusufpaşa	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1329/1913	-	?	-	?

77.Mekteb-i Vatan	1326/1910	Cağaloğlu	X	-	-	-	4	-	X	-	X	-	1915?	-	?	-	?
		Ayasofya															
78.Musiki-i Osmani Mektebi	2 Ocak 1910	Şehzadebaşı Fevziye Caddesinde	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1912	-	?	-	?
79.Çerkez Teavün Mektebi	30 Ocak 1910	Kabasakal	X	X	-	X	7	-	X	-	X	X	1330/1914	-	250	-	7
80.Kürd Meşrutiyet Mektebi	31 Ocak 1910	Hacı Rüstem Mahallesi	X	-	-	-	4	-	X	-	X	-	1911	-	?	-	?
81.Teali Terakki Mektebi	21 Nisan 1910	Süleymaniye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1913?	-	?	-	?
82.Kevkeb-i Hürriyet İdadisi	10 Mayıs 1910	Süleymaniye	X	X	X	-	9	-	X	-	X	X	1913	-	?	-	?
83.Osmanlı Bedreka-i Tefeyyüz Mektebi	1 Haziran 1910	Beykoz'da Çınar Mevkiinde	X	-	-	X	4	-	-	X	X	-	8 Kasım 1911	-	?	-	?
84.İttihâd-ı Anasır Mektebi	25 Haziran 1910	Kasımpaşa	X	X	-	-	6	-	-	X	X	-	1918?	-	350	-	12
85.Mektebi Hürriyet	29 Kasım 1910	Rumelihisarı	X	-	-	-	3	-	-	X	X	-	1914	-	150	-	5
86.Rehber-i İttihâd-ı Osmani Mektebi	12 Aralık 1910	Şehremeni veVanıköyü	X	X	X	X	10	-	-	X	X	X	1922?	-	?	-	?
86.1.Şubesi	1910	Saraçhane	X	X	-	X	7	-	-	X	X	-	?	-		-	
87.Bedayi-i Meşrutiyet Kız Mektebi	24 Ocak 1911	Çengelköy	X	X	-	X	6	X	-	-	X	-	1914?	-	300	-	?
		Beylerbeyi															
88.Terakki Musiki Mektebi	6 Kasım 1911	Fatih	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1913?	-	?	-	?
89.Rehber-i Terakki Mektebi	8 Kasım 1911	Zeyrek	X	X	-	-	6	-	X	-	X	X	1912	-	?	-	?

90.Feyz-i Sıbyân Mektebi	14 Aralık 1885	Selânik																
*Yeni Mekteb Feyziye Mektebi Isık Lisesi	*1915	*Beyazıt, Nisantaşı Naciye Sultan Konağı	X	X	-	X	8	-	-	X	X	-	Devam etmektedir.	-	100?	-	30?	
91.Terakki Mektebi	2 Ağustos 1877	Selânik																
*Şişli Lisan Mektebi Şişli Terakki Mektebi	*3 Eylül 1910	*Nisantaşı Mahmud Celaleddin Paşa Konağı, Pangaltı Nuri Paşa ve Ferit Paşa Konağı	X	X	-	X	7	-	-	X	X	-	Devam etmektedir.	-	140	-	30?	
TOPLAM	13 mektep "Hamidi" adını almıştır.	11 mektep hakkında veri bulunmamaktadır.	12 İpt	56 R	12 İ	17 H.S	7 K	25 E	48 KE	79 G	17 Y		7140 Öğrenci	6780 Öğrenci	669 Personel	688 Personel		

1998